

SCOTT ÉS JÓSIKA.

Jósika szerint a regényíró nem számíthat halhatatlanságra. Nagyön megelégedhetik, ha kora egy, két, három, négy emeletes emléket emelt neki, vagyis ha annyi kiadás jelenhetett meg műveiből. Bármennyire igyekezett is ilyenformán megerősíteni szívet Jósika a jövő hálátlan közönye ellen, alkalmasint mégsem gondolta, mily kegyetlenül beigazolódik majd lemondó jóslata. A magyar regényírás apját bizony elfeledtük; a nagyközönség sem olvassa, az irodalomtörténetnek is jóformán csak nagy évfordulók alkalmával jut eszébe. Egy pár emlékbeszéden, az 1894-ik jubiláris év termésén, a szintén alkalmoszerű megjelenésű Szaák Lujza-féle monografián s az irodalomtörténeti kézikönyvek cikkein kívül ami figyelemreméltó dolgozat Jósikáról halála óta megjelent: szinte az öt ujjunkon megszámlálhatjuk. A mi alábbi megemlékezésünk se ment egészen az alkalmoszerűségtől, bár nem épen évszámra kell gondolni. Szegény feledésre váró Jósika új *emeletet* kapott; nem korától, hanem az utókortól. Végéhez közeledik Jósika regényeinek Badics Ferenc gondozása alatt készülő együttes kiadása. Tagadhatatlanul a modern, kellemes külső csábított rá, hogy újra, most már egyfolytában, elolvassam e regényeket, diákkorom meghalványult emlékeit, melyek az irodalomban is kezdik kiérdemelni a szomorú *emlék* nevet. Végignézve a sok szép, tetszetős köteten, akaratlanul is azt cselekszem, amit Jósika maga tett, midőn a regényíró műveinek három-négy emeletéről szólt: ¹ t. i. odaállítja képzeletem az ő tisztas alakját Walter Scott hatalmas arányai mellé, aki — mondja Jósika — nem három-négy, hanem harminc-negyven emeletnyi piramist emelt magának műveiből emlékül. Azóta a Scott feje fölött is eljárt az idő, az *idő*, melyre félő sejtelemmel gondolt ő is, Jósika is; de ez az idő egyúttal képesít is bennünket a tisztában látásra s arra a teljes elfogulatlanságra, melyben Jósika, kritikusai irányában, oly ritkán s oly kevéssé tudott hinni.

¹ *Regény és regényítészet*. Pest, 1859.

I.

Jósika regényírói fellépésének úgyszólván első napjától kezdve emlegetik Scottot, mint Jósika mintaképeinek legfőbbjét,¹ bár alig van irodalmi közhely, mely kevésbé volna tisztázva, mint Walter Scottnak Jósika regényeire gyakorolt hatása, illetőleg a két író közti rokonság. Mindenesetre Jósikának magának is része van abban, hogy erre a kérdésre nézve a köztudat oly hamar kialakult. Ugyanis Jósika valahányszor Scottot említi, mindig feltétlen hódolattal s magasztalással beszél róla, *Emlékiratában* a világ legelső s legjobb regényírójának nevezi, Leibnitz, Kant, Goethe, Schiller, Cuvier stb. közt említi, mint a 18. században született lángelmék egyikét;² s midőn Erdélyben elkezdik Jósikát magyar Walter Scottnak nevezgetni, írónk legfeljebb azért nem hagyhatja ezt szó nélkül, mert túlságos dicséretnek, *colossalis aucesis*nek tartja. Persze mikor aztán nem a dicsőségről van szó, midőn a Scott hatását mint valami olyat kezdik emlegetni, amit Jósika érdemeiből le kell vonni, akkor már annál ingerültebben tiltakozik azok eljárása ellen, akik Jósika regényeinek sikereiből talán kelleténél többet írtak Scott javára. Jósika nagy jóhízeműséggel, de még sokkal nagyobb merészséggel fejezi ki azt a hitét, hogy ha előtte soha senki sem írt volna regényt, ő írta volna az elsőt.³ Utóvégre lehet, hogy írt volna regényt, miért ne hinnők el neki; de az alábbi sorok remélhetőleg bebizonyítanak legalább annyit, hogy Scott nélkül Jósika regényei lényegesen másformák lettek volna. Az *utánzás* szó csúnya is, sokértelmű is s mi különben sem valljuk azt, hogy Jósika utánozta volna Scottot, mert hiszen akár előre is jelezhető, hogy ha a két író regényeiben hasonló, egymásnak megfelelő személyeket vagy jeleneteket keresünk, az eredmény majdnem negatív; aztán meg Jósika tehetségének jellemében, az erdélyi viszonyokban stb. találni is egyetmást, ami emlékeztet Scottra, néha talán a nélkül, hogy egyenes hatásról szó is lehetne. Rengeteg példával igazolhatjuk azonban, hogy egy írótól sem tanult Jósika annyit, mint Scotttól, hogy esztétikai elveit jóformán Scottból merítette, még vitatkozó érvei is nagyrészt ugyanazok s egész működésének gerince: a történeti regény Scottra megy vissza; sőt — ha

¹ Szalay László még regényt nem is olvasott egyet sem Jósikától s csupán a *Vázolatok és Irány* alapján már tudni véli, hogy Jósika «az angol románt fogta volt példányául venni» és ezért sokat vár írónktól a regény terén. (Tud. Gyűjtemény. 1836. 7. sz.)

² *A rejtett seb.*

³ *Emlékirat.* IV. 118.

nem csalódunk — még stiláris saajátsága is van olyan, ame yet Scott-tal hozhatunk kapcsolatba. Különben a *Scott és Jósika* cím megengedi, hogy a kettejük közti hasonlóságot és különbséget akkor is megemlítsük, ha az egészen esetleges is.

II

Scott és Jósika: egy-egy modern Anteusz, aki a — szűkebb értelemben vett — anyaföldtől kapja ereje legjavát. A szülőföld talajába ereszkednek mindkét frónál az első benyomások, felejtethetlen emlékek, tapasztalatok, a történeti és mondai tudat szívós gyökerei, melyek többé-kevésbé megsínylik, ha idegen rögök táplálékára vannak utalva. Ezért nem tud meggyőzni bennünket a Scott számító dialektikája az *Ivanhoet* bevezető és nagytiszt. dr. Dryasdust úrhoz intézett ajánló levélben, melynek megemlítését kínákozó párhuzamok teszik indokolttá. Dryasdust állandó bábfigurája Scottnak s ez utóbbinak gondja van ugyan rá, hogy Dryasdust tényleg minél szárazabb (*dry as dust*) és bornírtabb legyen s így ellenérveivel az író annál könnyebben elbánhasson: mindazáltal a kettőjük közti vitából Scott egyszer-másszor megtépázva kerül ki a mai kor véleménye szerint. Az említett ajánló levélben (illetőleg az azt megelőző Bevezetésben) Scott elhagyni készül az ő addigi kizárólagos tárgyát: a skót történeti és mondai világot s *tiszta angol* tárggyal próbálkozik meg, mert hát — mondja ő — csak nem maradhat örökké *egy* tárgy körében, hiszen ez egyformaságra vezetne s az olvasót elfogná az unalom; már pedig ő — Scott — meg akarja őrizni írói hírnevét s friss regényforrást keres.¹ A Dryasdust szájába adja azokat az érveket, amelyeket az említett tárgyváltoztatás ellen Scott hallott, vagy amelyekre nem alaptalanul, előre számított; t. i. hogy ha Scott addigi tárgykörétől elkalandozik, nem aratnak ám regényei majd okvetetlenül olyan óriási sikert, mint a *Waverley*, melynek nemcsak színhelyét, Skócia hegyét-völgyét ismeri a szerző kitűnően, nemcsak hogy teljesen otthon van a skót nép sajátos élete, beszédmódja, szokásai, jelleme, költészete, mondái, babonái terén, hanem családi hagyományok sőt szem- és fültanúk is rendelkezésére állottak. És még egy fontos körülmény! Skócia sokkal kezdetlegesebb, régiesebb képet mutat (természetesen a *Waverley*-regény korában vagyunk), mint a *sister kingdom*: Angolország; vagyis a Scott-féle eposzi regényességű tör-

¹ Ilyenforma, de még helytelenebb tanácsot ad Toldy Ferenc is e dologban Jósikának, amint látni fogjuk. Jobb lett volna, ha egy Dryasdustja akadt volna Jósikának is.

ténetek számára sokkal megfelelőbb, valószínűbb szintér Skócia, mintsem a civilizált Anglia . . . Mindezt azért említi Scott, hogy meg is cáfolja, de Dryasdust nagytiszt. úrnak ebben az esetben Scott ellenére is igaza van s állításai Jósikára is találók. Amilyen sajnálatos, hogy Jósika később, részben a Toldy Ferenc tanácsára, részben francia és német hatás folytán, Amerika ősi vadonaitól Lengyelorszáig s Tripoliszig mindenfelé elkalandozott: ép oly természetes és méltó sikerű volt erdélyi tárgyú regényeinek az a hatásos sorozata, melyet *Abafija* kezdett meg kétségtelenül Scott egyenes hatása alatt. Hova is fordult volna egyebüvé tárgyért, mint Erdélyhez, ahol úgy otthon volt, akárcsak Scott Skóciában; Erdélyhez, mely oly vadregényes, képzeletizgató fekvésű, mint Skótország; Erdélyhez, melynek változatos multjára vonatkozólag családi régiségek, szájhagyomány, váromok, régi krónikák stb. nagy mennyiségben segíthették költői tehetségét; Erdélyhez, ahol szerencsére Jósika idejében még régiesebb primitívebb és nemzetibb viszonyok uralkodtak, mint Magyarországon. A két író lelke egyformán fogékony, ifjúkori benyomásai, melyek mindenkinél olyan fontosak, rokonfajtájúak s egyformán gazdagok. Scott az öreg Mabel Rickets meséit hallgatta fiatalos, mohó lélekkel a kedves Northumberland völgyeiről,¹ vadonjairól, majd másoktól kérdezgette sorsát egy-egy híres skót embernek, akinek éppen a sírdombján üldögélt azalatt.² Jósika a legjobb mesélőt s tolmácsot édes apjában találta fel s mint Scott Skóciát, ő épúgy bejárta s kitűnően ismerte Erdélyt. A két kis ország közti hasonlóság is, a gyermekkori monda-hallás is természetessé teszi előttünk, hogy sokféle olvasmányai közül Scott regényei kapták meg leginkább Jósika szívét s olyanformát érezhetett, amelyet Mikszáth a Jókai *Törökvilág Magyarországon* c. művének első olvasásakor érzett: Ilyet én is tudok írni! És *olyat* iparkodott írni, tárgyban és feldolgozásban hasonlót. Alighanem a Scott regényei mutatták meg neki, milyen alkalmasak a honi hősi tárgyak érdekes regények meséjéül. A hitelét vesztett eposzi machinánál mennyivel valószínűbb s hatásosabb olyan helyek hű leírása, melyek ismeretesek a közönség jó része előtt is, annál inkább az író előtt; másként tudjuk leírni azt a vidéket, melyet szeretettel sokszor bejártunk, mint az addigi kalandos regények Óperencián túli országait; a mese is valónak tűnt fel az ismerős, otthoni részeken, melyeknek festői leírása új és szokatlan levén, rendkívüli tetszést aratott és szinte érezzük Scottnál, mily élvezet néha magának az írónak is aprólékos gondtal rajzolgatni színes tájképeket, melyeknek modelljeit rendszeren

¹ *Rob Roy.*

² *Waverley.*

a népi hagyományok regényes holdfénye ragyogja be. Ilyen nagy emlékektől megszentelt modellekben Erdély is igen gazdag, gazdagabb mint Magyarország s a két kis bérci nemzetnek, Skóciának és Erdélynek, fenséges természeti fekvése, zivataros multja, megőrzött sok sajátos szokása, elzárkózottsága, hős-kultusza, eszményei, vágyai, függetlenségi ábrándjai stb. a multban oly hasonlóságot mutatnak, amely olykor szinte meglepi a Scott és Jósika regényeinek olvasóját. A ridegségig menő vallási puritánizmus is majdnem egyformán felsarjadzott a két helyen egykoron, de míg Scott regényeinek nagy részében elsőrangú, sokszor pedig döntő szerepet játszik a lelkeknek hatalmas vallási feszültsége, addig Jósika a 16—17. századot festő regényeiben talán kelleténél kisebb teret juttat az akkori világ ezen egyik legnagyobb s legegységesebb mozgató erejének.¹

Térjünk vissza a két szerző leíró módjához. A leírás útján való jellemzést Jósika határozottan Scott-tól tanulta. Ez a legszembeötlőbb vonás talán mindkettőjökénél; Scott szerint a regény lényege a leírás és elbeszélés (*description and narration, which form the essence of the novel*),² vagyis a kettő egyenlő fontosságú; a Jósika mai átlag-olvasója is arra emlékszik főképp vissza, hogy egész lapokat futott át olvasatlanul, amelyeken vidékek, öltözetek stb. hosszadalmas s végre is egyhangúvá váló leírása foglalta el a helyet. E tekintetben a mi Jósikánk elvitathatatlanul a Scott tanítványa s leíró jellemzésük közös recept szerint történik. A külső természet nincs az író alanyiségától átitatva; legtöbbször csak fotografiákat kapunk, de a fotografia is, ha elég jó és hű s kivált ha előttünk tapasztalásból vagy hírből ismeretes vidéket ábrázol: kedves lehet s kedves is volt Jósika első regényeinek sok erdélyi fotografiája. Hogy ezen tájrajzok sok esetben egészen hűek s a legtöbb esetben legalább is igyekeznek olyanok lenni, azt magunk láthatjuk, de a két író különben is komolyan veszi ezt a dolgot s kivált Scott a regény végéhez csatolt jegyzetekben sokszor hangoztatja, hogy ez és ez a vár vagy az és az a völgy stb. nem az író képzeletében létezik, hanem a valóságban is itt és itt s legfeljebb egy kis változtatás történt a leírásban. Jósika is hibának mondja képzelt helyek hosszas leírását s ezzel bizonyára azt akarja jelezni, hogy az ő tőle gyakran jó hosszasan rajzolt vidékek nem képzeltiek. A lefényképezett tárgyak tényleg hazaiak, de a gép Scott-tól kölcsönzött. Külön felvételt kapunk pl. egy falu környékéről, a nyúlánk jegenyekkel, törpe és törpébb tornyokkal, azután a nyíllás nélküli vastag falakkal övezett, börtönhöz hasonló faluról, majd a

¹ Szalay László ezt már az *Abafi* bírálatában kifogásolja.

² Scott: *Lives of the Novelists*. Fielding.

falunak egyik házáról, sorba véve a facsoportozatot, kertet, épületet, melybe most még «szükségkép be kell térnünk» s megnéznünk a szibaritai kényelmet nyújtó berendezést, ahol sietve helyet foglalunk, mert «e rövid (!) rajza után¹ a laknak, melynek kiegészítését a képzelő tehetségre utasítjuk, illő annak lakóival megismerkednünk»; következik tehát először a ház ura, aztán ennek felesége és így tovább. Ez a példa *Jósikából* való² a száz meg száz közül, de ép annyit, ha nem többet állíthatnánk mellé Scott műveiből; hogy többet ne említsünk: a Scott első regényében, *Waverley*ben a Tully Veolan-udvarháznak ép ilyen hosszas leírása található; vagy mikor pl. Leicester lord négy gyönyörű szobát rendeztet be titkos felesége számára, természetesen az olvasónak mindegyik szoba összes bútoraival meg kell ismerkednie, noha azok ismeretére a cselekvény szempontjából semmi szükség sincs. Az a baj, hogy nem tud se Scott, se Jósika mértéket tartani a leírásban s akárhány hegy, völgy, erdő, ház stb. akad útjába, nem válogat fontos helyek, lényeges és lényegtelen vonások közt, hanem aggasztó pártatlansággal és szorgalommal fekszik neki azok lerajzolásának. Húsz regényét is elolvashatjuk Jósikának, míg egyszer olyas igérettel örvendeztet meg bennünket, hogy a szoba bútorzata egyszerűbb, mintsem érdemes volna azt részletesen leírni; de e rövid fellélegzésünk hamar elmúlik, mert hozzáteszi Jósika: «Mondjunk csak annyit, mi a következő jelenetek felfogására elkerülhetetlenül szükséges»; ugyan mi lehet ez; hát mi más, mint az *elkerülhetellen* zöld asztal, bársony karosszék, lóca stb.³ Vagy pl. Scottnak van egy különösen kedves helye Edinburg közelében, melyet annyira szeretett, hogy egyszerűen «képtelen volt elmenni mellette anélkül, hogy kitérésszerű rajzot ne fessen róla».⁴ Ez a leíró mánia aztán néha nevetségessé válik. Mikor pl. Scott a Gurth disznópásztor kürtjének végén levő szopókáról megjegyzi, hogy az arra való, hogy ott a kürtbe bele lehessen fújni (*for the purpose of blowing*), az ilyen leírás körülbelül egy színvonalon van a Jósikáéval, kinek egyik regényében (*Egy magyar család a forradalom alatt*) sikerül megtudnunk egy szobáról azt a fontos dolgot, hogy bútorzata «nehány két és háromlábú székből állt, melyek közt pár négy lábú is találtozott.»

¹ Scott is rövid vázlatnak (*brief outline*) mondja pl. Godfrey Bertram és Abel Sampson jellemzését, mely nyolc sűrű nyomású lapot tölt be. (*Guy Mannering*.)

² *Jósika István* I. köt.

³ *A rom titkai*.

⁴ *The Heart of Mid-Lothian*. Vol. I.

Az ilyen leírás útján való jellemzés még fárasztóbbá válik, Scott és Jósika műveiben egyaránt, a ruházat ismertetése terén. Az e téren való túltengést hamarosan szemére vetik Jósikának, aki már 1843-ban az *Élet és Tündérhon* előszavában, megsértődve védi eljárását, melyet a kegyetlen kritikuskok az ő *maxima culpájának* mondogatnak. Fő-érve, hogy t. i. «a külföldi írók is így tesznek,» igaz, kivált Scottra vonatkozólag, aki szakasztott úgy tesz, mint magyar tanítványa. Az unalmas és felesleges ruha-leírásra egy csepp a tengerből a következő példa: «A grófi kegyenc (Leicester) egészen fehérben jelent meg; cipője fehér bársony; harisnyája (vagy strimpflije) kötött selyem; nadrágja fehér bársony, melynek ezüstös bélése a térd fölött az áttört helyeken előcsillog; mellénye ezüstszínű, testhezálló újjasa fehér bársony, ezüsttel és gyönggyel hímzett, öve és kardhüvelye arany csattos fehér bársony; kardja és tőre arany nyelű és markolatú; mindezek fölé jön egy gazdag bő köpeny fehér szatintból, lábnyi széles hímzett arany szegéllyel.»¹ Ime Scott egészen komolyan megteszi azt, amit pedig egyszer maga is kicsúfol (lásd a *Quentin Dward* befejezését), mint a letűnt kor írójának divatát. akik nem hagyták volna világot sem említés nélkül egyetlen gyémántját sem a menyasszony hajdíszének, egyetlen gombját sem aranyhímes vállfűzőjének. Jósika szintén elemében van, ha alakjainak ruházatát írhatja le; a nevezetesebb személyek jellemzésénél (pl. a Weiss Coelestáénál), meghökkenve vesszük tudomásul jó egy lapnyi leírás után, hogy «ha már ennyit tudunk róla, még semmit sem tudunk» s hogy még legalább kétszer olyan hosszú leírás okvetlenül szükséges, mely szemlét tart egy női kalap alakján, anyagán, színén «felső s alsó karimáján», arany rojtozatán, gyöngysorain, csipkefátylán, mert csak ezután térhet át a derékra, melyet «váll vagy ujjas neme» főd, stb. Nincs az a divatárúsnő, aki olyan örömet öltöztetgetné vevőit, naponta többször is, mint a mi két írónk az ő regényhőseiket. Az *Ivanhoe* II. fejezetében annak rendje és módja szerint megismerkedünk a priorral és a templáriussal, vagy jobban mondva ruházatukkal, de egy író, ha leleményes, nem fogy ki hamar kedves témájából, mert hiszen az a két úr megérkezésük után mindjárt vacsorára megy a házigazdához: Cedrikhez, már pedig evégre át kell öltözni, ha pedig átöltöznek, azt le is kell írni. Jósika is így tesz több helyen az *Abafiban*, ahol a regény hőse a lovagjáték alkalmával egy nap alatt háromféle öltözetben jelenik meg. Minthogy ez így van a két író mindenik történeti tárgyú regényében, hamarosan átlátjuk, hogy ez nem csupán a szerzők egyéni kedvtelése, hanem *főszköz a regény történeti jelle-*

¹ *Kenilworth.*

gének biztosítására. Jósika hangoztatja is — mentségül — hogy csak történeti regényben tesz így, mert ott így *kell* tenni, lásd a külföldi írókat.¹ Tényleg Scott is tulságosan kiélez egy igazságot, mondván, hogy «a szenvedélyek... általában véve ugyanazok minden osztálynál, minden körülmény közt, minden országban és korban...»² Vajjon mi tehát az, ami folyton változik s aminek utána lehet járni, hogy milyen volt Oroszlánszívű Richárd, Erzsébet királynő — vagy a Batori fejedelmek idejében? Az öltözet, a fegyverek, bútorzat stb. Ezért van olyan nagy és fontos szerepe minden olyan leírásnak, ami a külsőre vonatkozik, amit egy-egy szorgalmas vagy szerencsés régiségkutató felkereshet s kalandos történetének megadhatja vele az idő patináját.

III.

Régiségkutatóról szóltunk. Igen, ez a név illeti meg különösen Scottot a szó legtisztéletreméltóbb értelmében. Jósika is igyekszik mestere nyomába, de e téren messze mögötte marad. Scott a skót nép multjának és jelenének, de főleg multjának, a nép jellemének, szokásainak, költészetének, történetének tanulmányozása terén fáradozatlan, szinte maniakus bűvárnak s elsőrangú tudósnak mutatkozik. Ilyen módon az adatoknak, tényeknek, jellemző (vagy kevésbé jellemző) apróságoknak kábítóan gazdag tömegével rendelkezik, melyek millió porszemecske gyanánt gomolyognak, ha képzeletének napsugara rájuk vetődik. Szinte nem tud mit csinálni velök;³ a cselekvény szerves tagjává csak kis részüket tudja tenni, az óriási adathalmaz többi részét — hiszen mind egyformán kedves előtte, ha a *Highland*-ról van szó — igyekszik belopni a szövegbe, még az esztétikai törvények rovására is, de így is marad bőven a lap alján levő jegyzetek számára, még több a regény végéhez csatolt jegyzetrovatba, mely — ha az *ABC* összes betűi kifogytak már — *AA*), *BB*) stb. jelek alatt folytatódik s ha mindez nem elég, jön az Appendix Nr. 1, 2, 3 stb. Egy régi, ismeretlen meséskönyv hírére megdobban a szíve, egy-egy könyvészeti ritkaságért száz mérföldnyi útra is kész s a szaktudós ingyenségével idéz régi módi, 20—25 soros könyvcímeiket. (Könyvtárát és múzeumát Taine szerint negyedmillió koronára becsülték.) Lapokra terjedő magyarázatokat, személyes vizsgálódás eredményét

¹ *Élet és Tündérhon.* Előszó.

² *Ivanhoe.* Ajánló-levél Dryasdusthoz.

³ «Az anyag óriási tömegéből nehéz volt az olvasó számára a legérthetőbbet s legérdekesebbet kiválasztani...», panasolja a hatodfelszáz lapra terjedő *Quentin Durward* előszavában.

vagy forrásidézeteket nyújt igazolásul, midőn valamely régi épület eredetéről, hajdani szerepéről stb. van szó; jár-kél, kutat, mesél, vitatkozik s mint igazi tudós-lélek, szépen beismeri akárhányszor, ha téved (pl. egyes anakronizmusokat). A szenvedélyes kutató önérzetével mondja: «Az anyagot, mely lehetővé tette nekem a közönség szórakoztatását, nem holmi kalandos véletlen szolgáltatta számomra. Könyvtárakba temetkeztem, hogy a régmúlt bohóságaiból új bohóságokkal ruházzam fel a mátt. Olyan foliánsokat forgattam át, melyeknek kancsófülű ákombákomjai odaillettek volna Cornelius Agrippa ördögös kéziratába ... Lángoló buzgalmam a könyvtárak mindenemű lakóit felzavarta.

A szétszórt könyvek közt fut s hempereg

A felriasztott pók- és moly-sereg.

A betű-hullák ezen temetőjéből napfényre rágtam magam, hogy belevegyüljek az ember-zsivajba, befurakodjam a tömeg közé, bejárjam a társadalom legfelső s legalsó rétegét, szenvedve ettől gúnyt, vagy — ami még keservesebb — leereszkedő vállveregetést, amannak póriás bizalmaskodását, — s mindez, kérdi Ön miért? — hogy egy sikerült regényt írhassek Az igazság különben az, hogy életemet betöltő tanulmányaim célja kíváncsiságom kielégítése volt s időtöltés . . . »¹

Jósika is sok ismeretet árul el² s tisztában van az adatgyűjtés fontosságával. Már gyermekkorában számtalanszor felkereste pl. a létai várromot s mindannyiszor átkutatta rejtélyeit. Apja könyv- és fegyvertára se lehetett hatástalan; a nép ajkán is élt egy csomó monda, hiszen Jósika nyilatkozata szerint (*Sziklarózsa*) «alig van hely Európában, mely gazdagabb volna régi mondákban, mesékben, de komoly s regényes, való visszaemlékezésekben is, mint Erdély» bár a csupa-babona skót nép mindenesetre gazdagabb. Mégis Jósikánál inkább a családi és nemzeti nagy mult büszke érzetét látszik szolgálni a történelem s kéziratok tanulmányozása, nem pedig a régiségbúvárnak — mondhatnók — különö gyönyörét, mely a kutatásban önmagában már bennerejlik. Úgy hogy Jósika talán az eredménynek, Scott a kutató munkának örül jobban. Ezért van az, hogy míg Scottra nézve, mint már említettük, a leírás, az adatokban való dúskálkodás, egy életet betöltő tanulmányozás: időtöltés és kíváncsi-

¹ *The Monastery.*

² Meggyőződése szerint «a regényirodalom most ott áll, hogy jó regényt alig írhat más, mint tudományosan kiképezett, sokoldalú műveltséggel s nagy élettapasztalással bíró szerző.» (*Regény és regényítészet.*)

sága kielégítése, tehát gyönyörűség,¹ a Jósika szemében inkább munka, melynek szükségét és hasznát a külföldi írók, kivált Scott példája nyomán belátja, de melyet szeret fel is emlegetni, mint valami olyan érdemet, melynek elismerésére ime rászolgált. Ő nála is elég sok «történeti s egyéb jegyzet» akad, de azért, mert hát «olvasómmal láttatni akarom, hogy az ily munka fáradságba kerül...» s hogy történeti regényeket nem lehet «csak amúgy a zeke újjából kirázogatni.»² Az épületek stb. leírása terén is, mint láttuk, mesteréhez méltó buzgalmat fejt ki Jósika, de sokszor ő maga is fellelegzik a *munka* végén, megkezdi «a személyzet fölötti, mindenesetre hálásabb szemlélt» s néha nagyon őszintén hat az olyas megjegyzése, hogy ennek vagy annak leírásával «nem fárasztjuk magunkat...»³ Scott mintha sohasem fáradna bele a leírásba, melyet hivatásszerű komolysággal végez; talán egyetlen-egyszer (*Woodstock*) esik az ilyenfajta izetlenség hibájába: «Van egy takaros templom Woodstock városában, — legalább úgy hallottam, mert látni sohase láttam; különben erős a gyanúm, hogy akitől hallottam, az se látta soha a templom belsejét...» Scottban soha máskor nem meri így megsérteni a mesemondó az archeológust.

IV.

A régiségkutatás túlságbavitelének vádja ellen Scott csakhamar védekezni volt kénytelen. Az így felmerült kérdések és szempontok hozzájárultak ahhoz, hogy a történeti regénynek s általában a regénynek mint műfajnak, fogalma tisztázódjék s hogy Scott elméletileg is kifejtsa a gyakorlatban alkalmazott esztétikai elveit, melyek kétszeresen érdekessé válnak ránk nézve, ha látjuk, hogy Jósika mily sok részletében elfogadta, magáévá tette s hirdette azokat.

Az esztétikai nézetek akkori kezdetleges voltának megfelelőleg egyes naiv bírálóknak azért nem tetszett Scott regényeiben a régészeti adatok és történeti érvek gazdag tárháza, mert hát így az író összezavarja egymással a valóságot és költészetet (*fiction with reality*) s az ilyen támadásokat könnyű volt Scottnak (s utána Jósikának) visszavernie, de bizony általában véve a Scott idevágó nézetei se nagyon emelkednek túl kora színvonalán, az ú. n. romanticizmus koráén. Ne csodálkozzunk tehát, ha pl. a költői mű célját Scott sem a tiszta

¹ Pl. a már említett szép vidék Edinburg mellett oly kedves emlékeket idéz föl Scottban, hogy valósággal *kénytelen* sort keríteni a leírásra. Etc.

² *A csehek Magyarországon*. Jegyzetek, illetve *Akarat és hajlam*.

³ *Egy magyar család a forradalom alatt*. I. köt., illetve *A két barát*.

műélvezetben, a szép nyújtotta esztétikai hatásban látja, vagy legalább elsősorban nem ebben; de ez természetesen általános felfogás volt még akkor is, bár a gyakorlat nem felelt meg mindig az elméletnek. Bizonyára Jósika e tekintetben sem csupán Scott-tól tanult, de sokat tanult tőle is és gondolataik menete s érvelésük érdekesen egyezik. Scott már első regényének bevezető fejezetében az *erkölcsi leckét szerethné* terve legfontosabb részének tekinteni s a *mulattató, érdekes tartalom* is azért elengedhetetlen, mert nélküle az *erkölcsi hatás elmaradna*; figyelmezteti olvasóit, hogy aki csak mulatságért olvassa a történeti regényt, az aligha fogja azt kellőképpen megérteni. Nagyon hálás azok iránt, akik olyan regénytárgyra hívják fel figyelmét, mely az erény erkölcsi diadalának megmutatására alkalmas.¹ Különösen óvni kell szerinte ily példák útján az ifjakat.² Azokhoz fordul, «akik okulás céljából olvassák a történelmet.»³ Legyen a regénytárgy érdekes, de épületes (*not unedifying*) is.⁴ Pap se igen tudná keneteljesebben befejezni prédikációját, mint Scott az *Ivanhoe*-t, melynek hőse «hosszú és boldog életet élt Rowenával; mert régi szeretet láncá fűzte őket össze, melyet még erősebbé tett azon akadályok emléke, melyek egyesülésüket akadályozták volt.» Egyik regénye végén pedig felemeli intő szavát: «Olvasó! Kívánom, hogy ezt a történetet ne hiába mondtam legyen el, hanem annak a nagy igazságnak megvilágítására, hogy a bűn, ha ideig-óráig előnnyel jár is, sohase nyújthat valódi boldogságot...» stb.⁵

Jósika is ilyenformán siet első regényének az *Abafinak*, előszavában megjegyezni művéről, hogy «célzása komoly s oda megy ki, hogy erős akarattal minden aljast le lehet győzni...»; viszont az *Utolsó Bátoriban* az ellenkezőjét mutatja be, azt t. i., hogy «a legkiválóbb, legszebb tehetségek fonák nevelés által elaljasodnak...» Az *Akarat és hajlamnak* is «célzása s iránya erkölcsi.» Hát még a *Jósika Istváné!* «Mély tanulság van e lapokban s az Isten újja emelkedik itt, óva intvén.» A *Pygmalion* is «eredményeiben inkább lélektani mint pusztán kíváncsiságot kielégítő regényes cél felé vezet.» Ha az olvasó csupán megismeri s képzeletben átéli a történeti regény nyújtotta letűnt világot, akkor Jósika szerint a regény csak közeledett ólja felé; de ha a lelkes ifjú és honleány a munka elolvasásakor felkiált: «oly eltökélt szilárd akarok lenni tetteben s erőben, oly hú

¹ *The Heart of Mid-Lothian*. Előszó.

² *The Fortunes of Nigel*. Előszó.

³ *Woodstock*.

⁴ *Guy Mannering*. Előszó.

⁵ *The Heart of Mid-Lothian*.

honomhoz s királyomhoz, ... oly tisztán őrzöm erényemet, ... — akkor a regény célt ért.» (Lásd *A csehek Magyarországon* előszavát.) Mert hiszen — mint a *Zöld vadászban* megtudjuk — a történet arra való, «hogy itéljünk s lássuk, nem vonhatunk-e le pár tanúságot az öreg mester szavaiból, kit történetnek hívnak. Félelem s elbizakodás, ostobaság s hiúság — ezek azon rosszak, melyekre a történet annyiszor mutat ujjal s mi mégis oly kevés okulást gyümölcsozótt eddig.» Egyáltalán «történelmi regényekben alig követhet el valaki gonoszabb hibát, mint aki szándékos vagy szándéktalan ferdtései által a történelmet főértékétől, tanulságot magokban foglaló eseményeitől fosztja meg.» «Az olyan regény, melyből semmit, vagy épen rosszat tanulunk, nem regény többé, hanem tűzbe való firka.» «Regényben az ékkő a jó vég: azaz ... a tanulságot maga után hagyó befejezés.» (*Regény és regényítészet.*)

Ez az erkölcsi célzat különben, mint Papp Ferenc helyesen mondja, csak látszat;¹ bár mentsége lehet mind a két írónak, hogy saját magukat is ámtíják vele, nemcsak az olvasót; jöhíszemű erkölcsbirák ők, de olyanok, mint a lágyszívű esküdt, aki minden előzetes elszántsága dacára megkegyelmez a semmirekellőnek, ha ez némi regényes bravúrral követte el csínyjeit, vagy ha a közvélemény partoló moraja az esküdt, illetve a moralizáló író füléig hatol. A romantikus írók előtt rendszerint a közvélemény szokott lenni a legszentebb s felelőtlennel fórum és ebben a meggyőződésben is a legteljesebb összhang uralkodik Scott és Jósika között. Minden szeretetreméltóságukat összeszedik, mikor az olvasóközönségről van szó, vagy ahhoz beszélnek. Egy-egy regényét Scott ilyen roppantúl udvarias hangon vezeti a közönség elé: «Midőn a szerző tervbe vevé, hogy ezen újabb alkalmatlankodással tegye próbára a szíves közönség türelmét...» stb. (*Rob Roy*). Ideges lelkének mintha ezer érzékeny csápjja volna s mind az éltető közvélemény szeszélyes áramlatait kémlelné; kétségbe van esve, ha egy-egy hűvösebb szélroham veszélyt jósol. *The Monastery* című regényének hideg fogadtatása után olyan kapkodást viz véghez, mint a vízbe esett ember. Akárcsak egy szerencsejátékos, új hazard-lépéshez folyamodik, a teljes bukás megkockáztatása árán is, mert tudja, hogy az ő helyzetében, ha nem halad előre, az már tulajdonképpen visszafelé haladás;² ő biz' nem úszik az ár ellen, ő a köz mulattatása végett (*for general amusement*) ír; mert ha ő nem írna, írna más: addig kell ütni a vasat, míg meleg (Scott szavai!); majd ha a világ nem akar már táncolni, akkor ő se muzsikál tovább:

¹ Budapesti Szemle. 140. köt.

² *The Abbot*. Előszó.

hasonlított ő — ezt is maga mondja — ahhoz a koldushoz, akit az emberek állandóan ellátnak alamizsnával, semmi egyéb okért, csak mert megszokták; különben Scott nem akarja azzal a feltevessel megsérteni olvasóit, hogy ezek olyan írók kegyelnének, akit a jövő lomtárba fog tenni.¹ Ő aztán szépen meg is hallgatja a közvéleményt képviselő Miss Martha Buskbody-k (*Old Mortality*) kívánságát, mielőtt regényét befejezné. Az így elkapatott közvélemény bele-bele is szól a Scott eljárásába. Pl. míg a mai olvasó örömmel látja, hogy az író az 511. lapon végre hajlandó bevégezni *Quentin Durward* c. regényét, egyik olvasó meginterpellálja Scottot, hogy a lakodalom részletes leírását miért hagyta el. Egy másik olvasó jobban szeretné, ha *Ivanhoe* nem Rowenát venné el feleségül, hanem Rebekát a zsidó leányt. S a többi. Mindebben nem kell az író leleményét látnunk, elhithetjük bátran, hogy csakugyan megtörtént, mert Scott — mikor csak lehetett — nagy jószívúsággal teljesítette olvasói óhaját. Például a párviadalban megölt Athelstane (*Ivanhoe*) a temetés napján felébred s halotti mezében sétára indul. Scott következőképpen magyarázza meg a dolgot: A szerző kénytelen volt engedni kiadója és barátja unszoló kérésének, akit kétségbeejtett az a gondolat, hogy a szász faj utolsó reménye sírba tétessék. Ezért hát Athelstane életben marad.

A közvélemény kultuszában édes testvére Scottnak Jósika. Jósika szerint is a nagy olvasóközönség «a legjobb ítéző, ki mindnyájunknál, kik irunk, olvasunk, bírálunk, többet tud, többet olvas, többet bírál s kit sem elijeszteni, sem kedve ellenére kényszeríteni nem lehet». (*A rejtett seb.*) Ha a regények «a kor ízlésének, követeléseinek és szükségeinek megfeleltek, céljuk el volt érve . . .» (*Regény és regényírást.*) Rosszúl leplezett büszkeséggel mondogatja, hogy az ilyen regények írója «mennyi felszólításnak, kérésnek s valódi ostromnak van kitéve»; pl. ő is négy különböző nyelven tudna ilyesmit előmutatni. Nagy bajban is van abban a tekintetben, hogy «oly különböző fokozaton a műveltségnek álló olvasóközönségnek, mint a magyar, egyenkint tudjon valamit nyújtani . . .»,² mert Jósika ezt akarja; mindig a nagyközönségre gondol, annak kíván tetszeni s fáj neki, ha annak egyik-másik rétege előtt nem sikerül tetszést aratnia. A sikertelenséget hajlandó mindjárt rosszakaratnak tulajdonítani: «ilyenek vagyunk mi magyarok, nálunk ha valaki egy bizonyos pontot elért, felebb nem eresztik s ha saját erején mégis felebb megy,

¹ *The Fortunes of Nigel*.

² *Élet és Tündérhon*. Előszó. — *Abafi*. Utószó.

lerántják a magasból.»¹ Nyíltan hirdeti, hogy a magyar írónak inkább a külső étellel kell bibelődnie, mely a nagyobb résznek ízléséhez szól, mint a belsővel, mely csak a műveltebb gondolkozó olvasót mulattatja.»² De néha ilyen elvei ellenére is csalódik a közvéleményben és sértődve keresi a részvétlenség okát, még pedig — akárcsak Scott (lásd pl. a *Fortunes of Nigel* előszavát) — nem önmagában, hanem a novella tárgyában.³ Más-más tárgyhoz kap tehát, alkalmazkodva a nagyközönség tényleges vagy vélt ízléséhez; ebben egyébiránt hibás Toldy Ferenc is, a Jósika irodalmi főtanácsadója, aki biztatja írónkat, hogy «a tárgyak válogatása korok és népek szerint mind az író ója meg az egyszerűségtől, mind az olvasó kedvét ébreszti.»⁴ Jósikára főképen az utóbbi érv hatott.

ZSIGMOND FERENC.

¹ Jósika levele Wesselényihez: 1846 jan. 22.

² *Abafi*. Utószó. — Scott más szempontból osztja két csoportra az olvasókat; az egyik csoportnak mint a gyerekek, az esemény minden apró mozzanatát meg kell magyarázni; a másikat ellenben bosszantja a ábrándozásából kikölkenti a tolakodó kicsinyeskedés. (Scott: *Mrs. Ann Radcliffe*). Jósika is vallja ezt a nem egészen alap nélküli nézetet s ki mondja, hogy «a motiválást mellőzze az író, ahol az nem szükséges».
(*Regény és regény-ítéset.*)

³ Jósika levele Toldyhoz: 1842 márc. 16.

⁴ Toldy levele Jósikához: 1845 szept. 7.

SZÉCHENYI ÉS MADÁCH.

Hogyan kerül ez a két nagy név így egymás mellé? Hiszen a két család történetének folyása teljesen különböző medret vágott magának a magyarság történetében. A főnemes Széchenyiek a cselekvés emberei s mint ilyenek a csatamezőn és az országtanácsában emelkednek a legnagyobb dicsőségre. Kardjuktól függ nem egyszer a győzelem, szavuktól a nemzet sorsa. Lelkületük, mely a folytonos cselekvésre hajtja őket, alapja annak, hogy egyéniségek az átlagos méretű kortársak csoportozatából szoborszerűen kiválva a kevés nagy egyéniségek közé sorakozik.

A Madáchok története, ámbár szintén hosszú időkre nyúlik vissza, méreteiben szerényebb, kimagasló alakokban szegényebb. Megforgatják ugyan vitézül a kardot, s nem restek a tanácsban sem, de ahhoz, hogy vezéri polcra emelkedjenek, sem elég vagyonuk, sem eléggé kiváltságos társadalmpolitikai helyzetük nincs. És nincs meg bennök mindenkifelett a Széchenyiek pezsgő aktivitása. Inkább nézői az események forgatagának, mint kormányzó hajósai. Épen ezért sorsuk a szemlélődő magyar nemesé: részt vesznek a harctéren, a megyei életben, mert erre kötelezi őket a nemesi oklevél, de sohasem emelkednek nagyra, hogy soha se bukjanak nagyot. Pedig érző szív lakik bennök. Mennyi gyöngédséget, mennyi megkapó rokoni szeretetet tudnak mutatni! És így épen nem véletlen, hogy akik közülök valamennyire kiválnak, azoknak emlékezetét a magyar irodalom története jegyezte fel.

Ám nemcsak családi hagyományuk: pedig ennek a keresztvívé-vel, az öröklött tulajdonságokkal lépünk e világba, hanem neveltetésük, pályájuk, röviden szólva egész egyéniségük teljesen különböző keretben s különböző coloritban helyezkedett el. A legnagyobb magyar külföldön születik, neveltetése félig magyar, választott pályája a katonai hivatás, beutazza a művelt világot, egy nemzetnek lesz Mózese, s bár egyénileg boldog környezetben élhetne, nemzetének vérehullása borzalmas látományokat támaszt kedélyének látóhatárán, míg végre egy iszonyú álomlátás hatása alatt önkezeivel vet véget örökké szen-

vedő életének. Madách itthon születik; neveltetése, tanulmányai speciálisan magyarok, pályája, a juristaság, az egyedüli pálya a magyar köznemes számára. Doctrinairsége a katonáskodás és utazás helyett az elméleti politikusok csoportjához vezet, a centralistákhoz. Lelki világában nem a nemzeti gyász, hanem az egyéni, a férji csalódás szülte meg a keserű szenvedések hosszú láncolatát. S pályájának végén az egyéni megnyugvás és dicsőség derűje egybeolvadt a nemzeti reménykedés ellobbant, de ki nem aludt fölvilanásával.

Ime a két nagy férfiú családjának és pályájának, öröklött és szerzett jellemének eltérő vonásai.

És mégse véletlenül került nevök egymás mellé. Van ugyanis mindkettejük pályájában egy mozzanat, melynek magva ugyanaz. Ez a mag: ítéletmondás az önkényuralom, a Bach-korszak felett. A mag a Széchenyi lelkéből születésre, alakba kényszerítette az Ein Blick Auf Den Anonymen Rückblick etc c. sajtóságos politikai röpiratot, Madáchsal megíratta a *Civilizátor* c. politikai vígjátékot Aristophanesz módorában. Mindkét mű keletkezési éve 1859. Lehet-é érdekesebb feladat, mint megfigyelése annak, hogy a nemzeti szellem egybefűző erejének hatása alatt mint találkozik az államférfiú a költővel, az örökké feszült idegzetű politikus a reflexiókra hajló költő-filozófussal? Ezt a feladatot próbáljuk megoldani.

Ismeretes, hogy a szabadságharc vérbefojtása után az önkényuralom egyelőre minden rendszer nélkül nehezedett hazánkra. A rendszeres abszolútizmus, mely körülbelül 1851-ben kezdődött el, lényegében véve azonos a rémuralom rendszertelenségével. Folytatta a boszú művét és folytatta a megkezdett német nemzetiségi politikát is. A remélt Horvát-Tót- és Oláhországok helyett nemzetiségeink is csak úgy megkapták a maguk Bezirkereit, mint a Duna-Tisza-menti magyarság. A rendszeres abszolútizmusnak, amelyet Bach-korszak névvel szoktunk emlegetni, ezt az eljárását nem lehet elégszer hangsúlyoznunk — tanúság okából. Ámbár itt ezúttal csak azért emeljük ki, mert ez a nemzetiségi politika igen jelentős motívum a Madách művében és a Széchenyi Blickjében is.

A gyászos emlékezetű Bach-korszak sem formájában, sem lényegében jobb nem volt a rémuralom ideiglenes érvényességénél. Ellenben magyar szempontból bosszantóbb és egyre tűrhetetlenebb lett. Az első percek boszút lihegő dühe véres volt ugyan, de vakságában és féltelenségében is őszinte: nem mondott mást, mint amit cselekedett. Az abszolútizmus a *lényegben* mindenütt tovább folytatta a rémuralom megkezdte csapásokat. De nem volt benne annyi erkölcsösség, hogy bevallja azt, hogy minden tette a sic volo, sic jubeo elvén nyugszik. Ellenben volt elég hipokritasága ahhoz, hogy a sic volo,

sic jubeo nyereségét mindig állambölcseleti burokban jelentesse meg nyilván abból a célzatból, hogy doctrinairsége a szemlélőt tévedésbe ejtse a fölött, amit a burok eltakart. A magyarság azonnal észrevette a rút játékot s mert a szenvedés és nyomor, az öröm és jólét igényeivel nehezedett rája, kétszeresen érezte sebei sajkását. Ellene tenni még be sem hegedt sebei miatt karjai gyöngék voltak. A passzív resistentián kívül egyetlen egy fegyvere volt: az emigráció izgatásai.

Az emigráció állításainak hitelét megdönteni, az abszolutizmus ténykedéseit a külföld előtt igazolni, az osztrák politika számára a külföld helyeslő tetszését megnyerni s végül az uralkodóval és környezetével is elhitetni, hogy a követett politika a legjobb és legáldásosabb: ez volt a célja annak a sugalmazott műnek, a híres *Rückblick*nek, mely 1857-ben jelent meg. Szerzőjéül mindenki a császári politika spiritus rectorát, magát a mindenható Bachot tudta. És nem ok nélkül, mert a különben *von einem Anonymen* aláírású műnél Mayer Bernát csak strohman szerepre volt kárhozható. Arról is maga Bach miniszter gondoskodott, hogy a csekély számban (200 példányban) kinyomatott rópirat épen azoknak a kezébe jusson, akiknek szánva volt: az uralkodó család tagjainak, a környezet befenteseinek és a diplomatáknak. Ez a könyv nemcsak formalitásaival, de hazug tartalmával is nagy veszedelmet jelentett a magyar ügyre. Ha az uralkodó meggyőződik, hogy a létező viszonyok a legjobbak, ha a külföld tudatában megrögződik az az állítás, hogy a magyar nép e rendszer áldásaitól boldog, vagyonosodik, művelődik s így nemcsak nem elégedetlen vele, ha a forradalmárokon kívül, kiknek a száma csekély, egyenesen hálával adózik érte, mint a *Rückblick* állította: akkor elveszítjük nemcsak az uralkodó tényezőök rokonszenvét, hanem a külföld támogató erkölcsi együttérzését is. Ez esetben az elégedetlenséget tovább is feszegető véleménymondások valóban hazugnak és forradalmárnak lettek volna minősíthetők. Az a veszedelem, mely az elnyomott magyar nemzetet ebből a könyvből fenyegette, iratta a döblingi szanatorium remetéjével, Széchenyi Istvánnal említett művét. Ennek a rendszernek, ennek a könyvnek erkölcselenségét, hazug és nagyképű önzését állítja pellengérré Madách is *Civilizátor* c. politikai vígjátékában.

Kiváló íróink a Széchenyi művének úgy politikai, mint irodalmi értékét már régen szabatosan megállapították. Azért további fejtegetésünkből ez a szempont elesik, legfőlebb hivatkozunk e megállapításokra, ha a teljesség kívánja. A Madách vígjátékának megfelelő méltatását még nem készítette el az irodalomtörténet. Minthogy azonban itt a *Civilizátor* nem elszigetelten tárgyalandó, hanem a Széchenyi

művével kapcsolatban, erre sem terjeszkedünk ki a jelen alkalommal. Azokat a vonásokat akarjuk kiemelni, amelyekben a két mű, a két nagy lélek érintkezik. Ezeknek az érintkezéseknek keressük a magyarázatát és tanulságait.

Legszembeötlőbb érintkezés természetesen a *tárgy azonossága*: a Bach-rendszer hazugságainak, önzésének, ravaszságának, vakságának a feltárása, megismertetése. A nemzetiség, a magyar faj, a magyar haza szeretete Széchenyit is, Madáchot is arra kényszerítette, hogy e rendszer örökösen ott legyen a gondolatvilágukban. Akarva sem szabadulhattak volna tőle, hisz nagyon is kézzel fogható gyakorlati esetek újabb és újabb kellemetlen emlékezésre, reflexióra indították őket is, mint minden magyar embert. Az adott körülmények között akaratlanul is ez volt az irodalomnak, a politikusoknak legállandóbb témája.

Érdekesebb annak a lelki dispoziciónak a megfigyelése és megértése, amelyik őket arra kényszerítette, hogy *irodalmi műben*, ne csak magán beszélgetésben avagy levelezésben *szóljanak* e tárgyról. Hiszen tudva van, hogy Széchenyi a forradalom után egész döblingi tartózkodása alatt ezt az egyetlen művet írta a nyilvánosság számára. Viszont az is ismeretes, hogy Madách költészetében a hazafiasság szülte termékek száma aránylag is kevés, de még e kevésben is alig van néhány igazán aktuális indítékú. Madách azokat az élményeket, melyek műveinek a tartalmát teszik, csak elvétve vetíti ki magából teljes közvetlenségben. Nem annyira maga az élmény áll a tartalom középpontjában, mint inkább az élményhez tapadó reflexiók. A reflexió pedig az élmény egyéniségét annyira elmosódottan engedi érvényesülni, hogy a közvetlenség, az étellel való kapcsolat szinte egészen felivódik. A reflexiókból kell az élményt kihámozni, nem pedig az élményből jutni a reflexiókhoz. Teljes közvetlenségében tán csak az egy *Nem féltetek hazám* c. költeményben áll előttünk a Madách lelkülete. Az ú. n. dionysiusi hangulat mámorba ringató, magával ragadó ereje helyett Apolló megszűrődött fényessége ömlik el művein. A *Civilizátor* közvetlensége, kapcsolata a napi nyers valóval azonnal szembe tűnik.

Széchenyi a dr. Görgen intézetében nem egyszer mondotta magáról, hogy ő polgári halott. És ha meggondoljuk, hogy csak rövid idő előtt is, mint valami újkori Briareus, száz karral ölelte át igaztásaival a magyar közéletet, hogyha emlékezetünkben tartjuk, hogy Széchenyi nemcsak elméletileg volt agitator, mint elődei, Apáczai, Bessenyei, Kármán és Kazinczy, hogy nemcsak felvetette az új és haladást ígérő intézményeket, hanem azok rendszeres teoriájából a gyakorlati megalkotás terére is kilépett: méltán mondhatta magáról,

hogy most polgári halott. Az addig oly mozgalmas pálya időben és helyben teljesen kötötté aszott össze. A mindenkor és mindenütt cselekvő Széchenyi állandóan és cselekvések nélkül tengődött a döblingi gyógyintézetben. A nyilvános életre, a politikára nézve halott volt. Ennek a nagy változásnak csakis lélektani magyarázata van. Rettentő fájdalom marcangolta szívét, mikor látnia kellett, hogy a nemzet az ő politikáját követve az örvény felé sodortatik azért, mert nem az ő *modorában* folytatták. A tétlenségéből fölriadt nemzet s maga Kossuth is elfeledtek számolni a magyar kormány, illetve az uralkodó család érzelmeivel, hatalmi érdekeivel s a helyett, hogy *utilizálni* törekedtek volna, nélküle, sőt ellene csinálták a történetet. A Széchenyi politikájának a békés sikeréhez feltétlen kellék volt a Széchenyi modora is. Vajon a Széchenyi modorát alkalmazva elkerülhető volt volna az erőszak, a törés? Legalább is kétséges. De a Széchenyi szempontjából épen nem. Széchenyi ettől várta a sikert. Ezt hajtogatta Kossuthtal szemben is. Ennek az örvénynek az elhagyása miatt érte lelkét először az önvád, mely az előre látott és megjósolt véromlásokor teljes sötéttséggel borította el lelkivilágát. Ez a keserű csalódás, nemzetének e vérmezeje, melyet az ő érzékeny idegzete valamennyi változtatban és vonatkozásban közvetlenül átszenvedett: ez kergette Döblingbe. Érezte, hogy nincs ereje megállítani az események áráját. Különben is már késő volna. Félreállott a történelem színpadáról. Környezetével, barátaival, kik számosan és gyakran fordultak meg nála, ismételten és ismételten beszélgetett a történekről, nemzete sorsáról. Inkább kétségbeesetten, mint bizalommal nézett a jövőbe. Én azt hiszem, hogyha Széchenyi csak valamennyire és bizott volna a kedvező fordulat beálltában, újra kilépett volna s ha másutt nem, az ó-konzervatívek élén buzgólkodott volna az alkotmányosság helyreállításán. Azonban az is bizonyos, hogy kétségbeesése inkább az apathikusságból táplálkozott, mint a feltétlen meggyőződésből. Az apathikus ingadozást lelkében a Bach műve, a Rückblick váltotta át halált jelentő kétségbeeséssé. Úgy érezte s nem ok nélkül, hogy a Rückblick kigyómarásából árad szerte az élet utolsó ereit is megemésztő méreg. És mint Lehel vezér a halál torkában még egyszer kürtjébe fújta el szive sajnását s legalább vesztének okozóját egy halálos ütéssel előre küldte szolgájául a más világra: úgy öntötte bele Széchenyi is Blickjébe elkeseredett szíve mélységes fájdalmát, fölháborodását, hogy legalább a gyilkos ellenség személyét semmisítse meg. *A halálosnak szánt szúrásra keletkezett kétségbeesés adta a tollat még egyszer, állandó és hosszas pihenés után utoljára a Széchenyi kezébe. A halálosnak szánt tör szúrása a Rückblick; a kétségbeesés Lehelkürtje a Blick!*

A Rückblickre nagyon is jellemző ez a lelki állapot: Széchenyi kétségbeesése. Ez a mű tartalmi méltánylásának az alapja. Mert — tudvalevőleg — ez a mű nem egy rendszeres politikai tanulmány, nem egy, az ellenfél állításait szisztematikusan megcáfoló jogi mű, melynek célja az ellenfél állításainak egyszerű ad absurdum vitele, hanem az ellenfél — korbácsolása, az ellenfél személyének megsemmisítése. Igaz ugyan, hogy amint Falk mondja,¹ száraz elmélet, szavakból állítani össze egy rendszert, sohasem volt a Széchenyi dolga s a fennforgó esetben még távolabb kellett esni tőle ily szándéknak. S ennek a *kell*-nek Falk a taktikában keresi és találja meg az indítékait. Én azt hiszem, hogy nem ilyen objektív körülmény íratta Széchenyivel ilyennek a *Blick*-et, hanem tisztán az imént *jelzett érzelmi motívumok*. Egy politikai rendszert ismertető mű cáfolata komoly és gyakorlati — mondjuk — politikai eredményekre csak abban az esetben számíthat, ha nem egyes tételeket kiragadva cáfol, hanem ezen kívül és első sorban egy egész rendszert. Pedig Széchenyi minden fölismerhető rend nélkül az egész művet apróbb részekből írta meg, egy-egy tételt innen is onnan is kiragadva és rapszodikusán fejtegetve. Az egyes részek tartalmi menete olyan, amilyennek Falk jellemzi. Rendszerint az egyes tételekben rejlő öndicsekvésből, tehát egy érzelmi mozzanatból indul ki. S mikor ezt az öndicsekvést a földön meghempergeti, a dolgokról áttér a személyekre s itt hangja változatos. A gúny, szatira, szarkazmus minden változatát fölhasználja, hogy elkeseredettségét méltóképen kiönthesse, az ellenség erkölestelenségét láttassa s így megsemmisítse. *Félre nem ismerhető jellemvonása a Blicknek ez érzelmi vonás túlsúlyban léte úgy a tartalomban, mint a formában. Széchenyiben Bach röpiratának hatása alatt a féken tartó értelem elvesztette erejét, uralkodóvá lett az érzelem, a kétségbeesés, melynek két levezető csatornája nyílt: az egyik a Blick, a másik az agyvelejét szétroncsoló golyó helyje.*

A sorrend tehát világos: az apathikus Széchenyiben a Rückblick kiváltja a hazafi kétségbeesését, a kétségbeesés haragja és jajszava ömlik ki a Blickbe. A politikus írt egy csupán külső körülményeiben politikai jellegű röpiratot, amely hangjával, célzatával s keletkezésének lélektani szálaival inkább az irodalom termékei közé iktatható. Gazdag kincsesbányája ez a mű nem a politikai elméleteknek, a gyakorlati okfejtésnek, hanem inkább a humor valamennyi árnyalatának. S mint ilyen irodalmunkban s a Széchenyi művei között is magában áll sui generis.

Ugyancsak ilyen sui generis természetű mű a Madách *Civilizátora*

¹ Falk Miksa: Széchenyi István gróf és kora. Pest, 1868. 319 l.

is, melynek tárgya ugyanaz: a Bach-rendszer ostromozása a humor által. Hogy Madách is foglalkozott ezzel a témával, az az ő magyarságára, hazafiságára gondolva igen természetes. A *magyarságnak, a nemzetiségnek az ereje* hatott nála is a tekintetben, hogy a Bach-korszak fonákságait meditatio tárgyává tegye. Madách a közélet aktuálisait nem igen szerette. Valamennyi művének a tárgya, még a történeti jellegűeknek is, annyira elvont a valóságtól, hogy igazán csak a személyek egyrésznének neve marad meg történetinek. S íme most mégis azt látjuk a Civilizátorban, hogy a legaktuálisabb valóságot dolgozza fel s bár (a sajtó viszonyok miatt) durvának tetsző allegoriában teszi költeménye tárgyává, a pusztá való azonnal felismerhető a durvább kéreg mögött is. Hogyan jutott a Madách lelke abba az állapotba, amelyikben írni kényszerült erről a témáról? Ami Madách lelkiállapotát illeti, már Palágyi is utal több helyen arra, hogy Madách az ifjúkori végletességekből kinőve, különösen a forradalom szerencsétlen eredményeivel kapcsolatos hazafi bánata és retentő egyéni csalódása után a szenvedélyektől mintegy megtisztult.¹ Lelkében a nyugalom annyira meggyökeresedett, hogy még a halált sem nézi félelemmel. Ellenkezőleg az ő költészetében a halál élet. Ez a nyugalom — az egyéni érzelmeknek ez szűrődöttsége, hideg tárgyiasítása tesz képezzé őt arra, hogy megírja *Az ember tragédiáját*: a kultúr-ember életének ezt a fenséges filozófiáját. A Civilizátor éppen az *Ember tragédiája* előtt fogant meg. A Madách egyéni szenvedélyeinek teljes elmulása után, a szívét ért kínos sebek hegedése után, mikor egyénisége az életíró által is jelzett nyugalom idején mintegy visszahúzódott a való világból s azt csak objektívalva szemlélte. A nyugalomnak ebben a korszakában ismerte meg ő is a Bach sugalmazta mű szívtelen és alattomos támadó célzatát. De a felszisszenés, a rögtöni följajdulás helyett a dolgok gyökerére nézve, a pillanatnyi hatástól elvonatkozva úgy látta, hogy a halálosnak szánt vágás annyira gyöngye, annyira ostoba, annyira fonák, hogy a támadónak kell elbuknia. Amikor tehát mindenki a veszély érzetével vett tudomást a Rückblick tartalmáról és tendenciájáról: a Madách nyugodtan szemlélődő lelke a támadó és rendszere bukását érezte meg. Ennek a megérzésnek a költői alakban való kifejezésére, a Civilizátor megírására az a benső ösztön kényszerítette, hogy honfitársai aggodalmát, halálos ijedtségét csökkentenie kell. Csökkentenie, sőt eloszlatnia kell az által, hogy rámutat a pillanatnyi jelenségek helyett a jelenségek mögött

¹ Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. 225. és köv. lapjain.

levő erkölcsi, történeti erőkre, amelyek egyetemes szemléletében a Bach rendszerre a csúfos bukás vár.

Ime tehát azt látjuk, hogy a politikus Széchenyivel a halálos félelem, a nemzetsorsán való kétségbeesés, a költő Madáchcsal az élet-öztön íratta meg azt a művet, melynek tárgya különben a nemzet minden tagját foglalkoztatta, Széchenyi megírta politikai célú művét politikusok, a hatalom emberei részére nem politikai műben, de a költészeti fajokban megszokott stílusban, az érzelmi elemek teljes csapongásával. Madách ellenben vizsgálatul írta művét az egész nemzet számára; írta reálisan, az élethez oly híven, amint csak ez költőnél lehetséges. De írta oly *formában*, amely mégis valamennyire alkalmasnak látszott a cenzura kijátszására: Aristophanes módjában. S mint általában a költészetnek a napi politikával tendenciosusan érintkező alkotásai: úgy a Civilizátor is a kevésbbé művészi alkotások közé tartozik. A Blick egy fölhevült agynak egy szenvedélyes szívnek romboló s megsemmisítő kiömlése, a Civilizátor egy nyugodtan szemlélődő költő filozófusnak életet hirdető, reményt erősítő rajza. Az a cenzura miatt Londonban jelenik meg, de névtelenül; ez ugyancsak a cenzura miatt Aristophanes formáit ölti föl, de mégsem jelenik meg nyomtatásban 1880-ig. A Blick politikai hatása kétségtelen, a Civilizátoré pedig csak szupponált (meg nem jelenése miatt) a rendszer és Bach bukásában.

Az idő és tárgy azonossága mellett van még más egyezés is és ez a *tartalomban jelentkező* azonosság.

Természetes, hogy egy terjedelmes politikai írat, mint amilyen a Blick, a tárgynak sokkal több és változatosabb jellemvonását érinti, mint egy rövidebb költői alkotás. Ezért a részletes tartalmi egyezést úgy kell keresnünk, hogy vajjon a költő által kidomborított sajtáságot feldolgozta-e a politikus is?

Madáchnál a rendszer képviselője, a civilizátor, *Stroom*. Széchenyinnél természetesen maga *Bach*, a miniszter. Nyilvánvaló, hogy a Madách költött nevű hőse tulajdonképen Bach. A két név szinonim szótári értéke is erre utal.

Stroomnak van két rögeszméje: a civilizáció és a német egység. Stroom arra a kérdésre, hogy ki ő, nagy fennen így felel:

Én Stroom vagyok, a nagy civilizátor,
A végzet az, mely utamon visz . . .
Keletre hordom áldását nyugatnak . . .
. . . Ez (a civilizáció) a nagy mysterium,
Mely megvált mindenféle régi lomtól . . .
Ez az egyetlen panacea,

Mely gyökeres gyógyítást eszközöl . . .
 Eszmét hoztam, civilizációt
 Rendezni jöttem. Paradicsomot
 Állítani, melyben nyer mindenik
 És senki se vesz.

Még másutt is hivatkozik Stroom többször arra, hogy ő a civilizáció apostola. Célja a germán-keresztyén műveltség terjesztésével a magyarokat is (István gazdát házanépeztől) a szellemegység által összetartott szent Svábiába olvasztani. A civilizációról és a germán-keresztyén műveltségről unos untalan beszél oly hévvel, mint az apostolok a maguk küldetésükről. Ez a hév, ez az apostolkodás azonban természetesen csak ügyetlen képmutatás a végezt, hogy a tudatlant (István gazda cselédeit) rászedje, s azt, akinek a terhére (István gazda) folyik az egész, önmagából kiforgassa és így az esetleges ellenállást elhárítsa magától.

Ugyanílyennek jellemzi Széchenyi is Bachot. Számptalan helyen támadja a Rückblick azon kijelentéseért, hogy mindaz, ami Magyarországon történik, a műveltség terjesztésére való s egy nagy egységes Ausztria megteremtésére. A műveltségre való hivatkozással Bach az összes kultur-nemzetektől, az egységes német Ausztriára való utalással különösen a németiség rokonszenvét akarta elvonni a magyar ügytől a maga politikája számára. Ezt a képmutató apostolkodást Széchenyi szinte refrainszerű ismétlődéssel lobbantja szemére Bachnak.

Számos helyet idézhetnénk, a hol Széchenyi a civilizációval és az egységes Ausztriával (Madáchnál: Svábia) való játékot üldözi.

Nem volna érdektelen egybevetni azokat a sújtó és megsemmisítő szarkazmussal írott ellenvetéseket, amelyekkel Széchenyi a Bach civilizáló mániáját és német egységét kétségbe vonja, azokkal a megjegyzésekkel, amelyekben Madáchnál István gazda pirít rá a Stroom civilizációjára és szellemegységére. Néhol nemcsak a gondolatok teste, hanem az azokat kifejező szavak és a szatirikus színezet is azonos. Csak egy példát idézünk. Mikor Stroom nagy garral azt jelenti ki, hogy: a nagy német haza honom, István gazda azt a szerény kérdést kockáztatja meg, hogy hát hol is van az?

Stroom : Mi bárgyúság. A Rajna és Dunánál.

István : Hát ama híres Katzenellenbogen

És Bückeberg, Hechingen, Sigmaringen

Schwerin, Strelitz, Reis-Schleiss s más számtalan

Hitványság mind ki ment már Afrikába ?

Széchenyinélt ezt olvassuk : (T. 128. l.) Ha (nemzetiségek) nem

is magyarok fajukra nézve, azért még nem is Unter-manhartsbergi, penzingi, grizingi vagy heckingeni osztrákok.

...¶ E részletes utalásokra nem terjeszkedhetünk ki. Csak a főbb gondolatokban való találkozásokat említjük föl.

Miért akarja Stroom István gazda házanépét civilizálni?

Mert barbár; az utak rosszak, a törvénykezés elmaradott, az élet parlagias és durva; pirulnia «kell a durvaság miatt, mely itt szokásos e barbár vidéken». Épen mint Bach. Már az iménti idézetben is ott van: antidiluvianus magyarok. Hasonló helyek még: II. 63, 70, 105. III. 45., amelyeket nem idézünk hosszadalmasságuk miatt. Kénytelenek vagyunk az egyszerű utalásra szorítkozni; az érdeklődő így is meggyőződést szerezhet arról, hogy Bach és Stroom egyaránt azért vállalkoznak a civilizátor szerepére, mert a magyar barbár.

Madáchnál a bonyodalom úgy jön létre, hogy Stroom nagyhangú ígéretekkel István gazda különböző nemzetiségű cselédjeit (összesen 6) a hűség útjáról letériti s István gazda ellen lázítja. A cselédek azonban az ígért paradicsom helyett jutalmul a Stroom buta és erkölestelen, haszonleső uralmát kapják s még hozzá ki is gúnyoltatnak. Stroom *egyenjogúságot* ígér nekik az eddigi lealázó magyar uralom helyett s megkapják a Stroom *német* beamtereit. Ugyanígy szedi rá Bach is a nemzetiségeket. Egyenjogúságot ígért nekik s ezzel ellenünk sorakoztatta őket, de a nemzetiségek már észrevették, hogy be vannak csapva, csak rút eszközül szolgáltak s most ép úgy gyűlölik Bachot és rendszerét, mint a magyarság. (Ide vonatkozó helyek: I. 104—5, 153. II. 8. 148.)

Stroom ép úgy lenézi a *magyar törvénykezést*, mint Bach. Ép annyira dicséri a maga paragrafusait, mint Bach az osztrák polgári törvénykönyvet. Hogy mit ér a Stroom törvénykezése, annak a megmutatására Madách a rác szolgának, Urosnak, az esetét és egy közigazgatási példát (egy ökör a hídról leesik) alkalmaz. A nagyszerű rend a valóságban egyszerűen nevetséges. Uros, a kivel pedig azt hitette el, hogy igazságtalan volt az István szabta büntetés, már megunt a pörösködést, de a pernek folynia kell, mert így rendeli a §. Az állat a körülményes jegyzőkönyv felvétele alatt elpusztul, de nem baj, a jegyzőkönyv szabályos, 8 ív; meg van a nagy vigasztalás, hogy az állat kimulása szabályszerűen történt. Ilyen a Bach osztrák polgári törvénykezése is. Annyi paragrafusból áll, hogy ezek útvesztője miatt sohse lehet még a legegyszerűbb ügyet se idején lejártni. S mégis nem egyszer kiderül, hogy paragrafusai nemcsak körülményes eljárást igényelnek, hanem a legegyszerűbb esetet sem ölelik fel világosan (Madáchnál ez úgy jut kifejezésre, hogy a kukoricában esett kárt nem lehet sem a *fa gyümölcsében*, sem a *száron* okozott károk

közé sorolni.) Mindezekről Széchenyi bőven és kimerítően beszél a következő helyeken: II. 140, 157, 158. III. 5, 44.

A Madách művében van egy jelenet, amelyben István gazda igen kézzelfogható módon gúnyolja ki Stroomnak szaktudományát s hegeli bölcselkedéseit. A gyakorlati embernek, a józan eszű magyar léleknek természetes idegenkedését az elvont teoriákkal szemben igen találóan rajzolja, valamint azt is, hogy nem az elvont szaktudomány kormányozza az életet, hanem fordítva. Ennek a helynek párját Széchenyinél a II. köt. 106. lapján lehet (meg) olvasnunk; de még másutt is, lépten-nyomon gúnyolódik Széchenyi az elvont állambölcsélettel.

Stroom nagy buzgóságot fejt ki abban, hogy lehető sokféle új adót vessen ki. Csak egy van, mit mindennek tudni kell: adót fizetni engedelmesen.

... Én mindenre jó adót vetek,
Mentől nagyobbat s hogy megéljetez,
Még orrotokkal is kell turnotok
A földet. Így virul fel az ipar.

Ugyanezt fejtegeti Széchenyi is: I. 79. II. 106.

Madáchnál a Bach-korszak szemfüles közegeit maga a kar, a svábbogarak, a hivatalnokok kara jellemzi. Ebben az önjellemezésben híven mondatik a Bach-rendszer közegeiről, hogy tolaodók és minél jobban védekezik valaki ellenök, annál többen s annál mohóbban kelnek életre új százazrek. Széchenyinél (II. 138-140. l.) szintén feltalálható ez a gondolatkapcsolás.

Ezen legszembeötlőbb találkozások mellé még egy egész sorozatot lehetne összeállítani annak a bizonyítására, hogy e két mű nemcsak időben, tárgyban azonos, hanem az egyes részletekben is rokon tartalmú.

De nemcsak ezek a pozitív alkotóelemek és körülmények közösek. Közös a két műnek a hangulata, az az imponderabile, amely a műalkotások karakterisztikonja. Ez a hangulat mind két műben a *humor*. Széchenyinél változatosabb, sújtóbb; személyekre irányított nyilvesszők ropennek a rendszerre. Az első tekintet előtt még méltóságos alakok és tények a Széchenyi jellemzése által törpékké, nevetségessé válnak. A Széchenyi humora *subjectiv* humor. Madáchnál ez a humor *objectiv* irányú. Az alakok, a rendszer úgy a hogy megjelennek, nevetségesek és gyarlók. Mindkét műben a humor nem egyszer durva és nyers. Mindazonáltal Széchenyinél sötétebb, komor, szarkasztikus. Madáchnál derültebb, vidámabb, inkább szatirikus.

Vajjon e találkozások függetlenül és így véletlenül jöttek létre vagy pedig az egyik író hatott a másikra, s ha igen, melyik adott és melyik fogadott el hatást?

Semmi lehetetlenség sem volna abban, hogy ezek a találkozások

a két mű között egymástól teljesen függetlenül jöttek létre. Ismételjük: abban a korban a Bach rendszere, e rendszer fonákságai minden magyar ember gondolatvilágában ott voltak. Napról-napra, percről-percre e rendszerrel, e rendszer hátrányaival találkozott minden magyar. És nemcsak foglalkozott vele kiki, hanem a róla szóló ítéletmondás is teljesen azonos volt. A legaulikusabb és a legkonzervatívabb főurak csak úgy elítélték, mint a legtüzesebb vérű ifjak, a legszenvedélyesebb írók. A különbség csak abban volt, hogy az egyik ezt a lesújtó ítéletet óvatosan, diplomatikusan mondta ki, a másik pedig keresetlenül és a szavakat meg nem válogatva. A Bach-korszak történetét tárgyaló művek még azt is elmondják, hogy ekkor, az ötvenes évek vége felé a magyar nemzetnek az osztrák uralmat elítélő véleménye általában véve kezdett humorossá válni. Nem lehetett tőle megszabadulni, de önzése, tolakodása, nagyképűsége a megszokottság által nem annyira veszedelmes, mint inkább bosszantó és nevetséges kezdett lenni. Kiderült, hogy ez az uralom nem annyira félelmetes, mint inkább tehetetlen. Már pedig minden olyan politikai tényező, amelynek tehetetlensége világos, fontoskodása által egyszerűsmind nevetséges is és mindenki azt várja, hogy mikor fog ez a tehetetlen elem teljesen megsemmisülni. És ezek alapján lehetségesnek tartjuk azt is, hogy két hazáját egyaránt szerető elme tárgyban, tartalomban, hangulatban érintkező és hasonló színezetű művet ír ugyanannak a műnek (a Bach Rückblickjének) a hatása alatt, de egymásról mitse tudva.

Mindazonáltal itt véleményünk szerint inkább kölcsönhatásról van szó. Nincs ugyan pontos adatom, de bizonyosnak vehető, hogy a megyéje politikai életében jelentékenyen szereplő Madách is olvasta a Bach-rendszert dicsőítő művet. S így reá is első sorban a Rückblick hatott, épen mint Széchenyire. De hogy épen ezeket a részleteket vitte bele komédiájába, hogy komédiájának hangulata az a kiméletlen és féktelen humor, ami a Széchenyi Blickjének, abban egyenesen a Széchenyi hatását látom.

És ezt a föltevést a belső körülmények mellett külső körülmények is valószínűvé teszik. A Széchenyi művén 1859 van kinyomtatva megjelenési év gyanánt. Ámde Falk Miksa tanulmányából (319. l.) tudjuk, hogy a Blick már az 1858-dik év végén megjelent. Ugyanő feljegyezi azt is, hogy a Széchenyi műve gyorsan terjedt el. Mire a cenzura kitiltotta, a Blickből néhány példány már közkezen forgott hazánkban. Szédszedték ivenként, melyek aztán kézről-kézre jártak, sőt voltak olyanok is, kik az egész művet lemásolták (Falk. i. m. 320. l.). Valószínű már most az a következtetés, hogy a politikai élet iránt annyira érdeklődő Madách is a Blick legelső olvasói

közé tartozott s hogy egyenesen a Blick hatása alatt kapott bele a Civilizátor kidolgozásába. Hisz épen ezekben az években élte az alkotás korszakát. Főművét is ebben az időben írja. 1859 februárjában kezd hozzá s 1860 márciusára fejezi be. Ennek következtében a főműve előtt közvetlenül írta a Civilizátort. Vagy legalább is párhuzamosan annak első felével.

Ezen megfontolások után a következő kapcsolat áll előttünk. 1857-ben adja ki Bach hipokrita művét, melyet Széchenyi, mint a magyar nemzetnek szánt gyilkos törzsúrát a Rückblickben vert vissza a humor, ironia, szatira és szarkazmus elkeseredett fegyverével. A Blick 1858 végén jelenik meg s személyi és tárgyi okoknál fogva gyorsan elterjed. A politikai élet iránt élénken érdeklődő Madách legelső olvasói közé tartozik s a Blick hatása alatt hamarosan megírja a Civilizátort, amelyen csakugyan érzik, hogy különösebb műgond nélkül, hevenyében íródott.

A Blick hatását a Madách művének tartalmi részletei mutatják. Abban a képben, melyet Madách a Bach-korról nyújt, alig van olyan részlet, amelyik a Széchenyi hattyudalában elő ne fordulna. A különbség csak az, hogy ez a kép Széchenyinél több figurális elemből van összeállítva s hogy az egyes színek komorabbak, sötéteek, az ellenféltrúzók, de remény nélkül valók. Madáchnál a kép szerkezete egyszerűbb, a színezés meg sújtó az ellenfélre, de nem egyszersmind határos a kétségbeeséssel. Tele van a remény derűjével s maga a megoldás is derült. Ez a hangulati különbség a két író lelkének különböző természetéből folyik. A tárgyi azonosság nem egyéni hatás eredménye, hanem a nemzeti erőnek tulajdonítható.

Beöthy Zsolt *Széchenyi és a magyar költészet c.* értekezésével foglalta remekbe Széchenyinek és irodalmunknak érintkezéseit, kölcsönös hatását. Széchenyi irodalmi férfiak nyomdokán haladva az irodalmi megújítást a nemzet általános reformkorszakává tágítja ki. Szívesen vesz át eszmét és gondolatot az irodalom férfaitól, de többet ad, mint vesz. Új gondolatokkal, új eszmékkel s mindenek fölött új hangulattal teszi termékenyebbé irodalmunkat. Beöthy ezeket az érintkezéseket a forradalomig részletesen előadja. Az elborult elméjű Széchenyi és gyászba merült irodalom közötti *hasonlóságra* utal ugyan, de minthogy a Széchenyi pályája 1848-cal bevégeződik, további *kölcsönhatásról* nem szól. Azt hiszem, hogy igazolni tudtam, hogy Széchenyi utolsó művével is hatott irodalmunkra, Madáchra. S ha fejtegetéseim megállók, akkor a következtetés szerény adalék gyanánt csatlakozik a nagy íróművész remekében összefoglalt eredményekhez.

KRISTÓF GYÖRGY.

UNITÁRIUS HITVITÁK A XVI. SZÁZADBAN.

A véletlen egy kéziratos kötetet juttatott birtokomba, melynek tartalma néhány unitárius szellemű hitvita. Összeírója, mint az egyes darabok végén látható megjegyzésekből kitűnik, Nagykadátsi Intzeffi József, aki régibb kéziratokból másolta le a rá nézve bizonyosan érdekes tartalmú műveket 1810-ben. Ezuttal csak ismertetni óhajtom a kötet tartalmát, hogy felhívjam rá a hitviták korával foglalkozó irodalomtörténetírók figyelmét.

Maga a kötet nyolcadrét alakú, címlap nélkül mindjárt az első darab szövegével kezdődik s belül is két helyen néhány lap hiányzik. Egyébként szép, világos, gondos írás. Tartalma a következő:

1. *A Debreceni Disputa.* Tudvalevő, hogy a Debreceni disputát Jakab Elek tette közzé Szana Tamás Koszorújában (1879 okt.) a Kénosi Tözsér és Fosztó-Uzoni-féle Unitárius Egyháztörténet I. kötetéből. A kéziratos kötet szövege nagyjában egyezik a Jakab Elek szövegével, csak a vége felé rövidebb valamivel. Maga a szöveg gondosabb, világosabb; úgy hogy ennek alapján világossá lesz Jakab Elek szövegének több, homályosnak jelzett vagy homályosan maradt helye. Melius Pétert nem pápának, hanem *Péter Püspök*-nek nevezi; a többi személy mind ugyanaz. A szöveg végén a következő megjegyzés: «*Descripta per Josephum Intzeffi de Nagy Kadáts. Anno 1810 ultimo die Mensis Octobris.*»

2. *Colloquium, Personae Pápiستا, Lutheránus, Calvenista, Unitárius, Atheus, Török, Sidó, Oláh.* A kötet legértékesebb darabja, melynek részletesebb ismertetését alább közlöm.

3. *A nagyváradi komédia.* Így nevezi Borbély István¹ azt a disputát, melyről az Uzoni-Fosztó-féle unitárius egyháztörténelem I. kötetében emlékszik meg, s melynek befejező részét az idézett helyen közli. Ez a rész teljesen megegyezik e kötet 3-ik darabjának befejezésével. Kár, hogy a disputa eleje ebben a kötetben is hiányzik; ter-

¹ *Adalék a XVI. százévi drámai irodalmunk történetéhez.* (Keresztény Magvető. 1909. évf. 97. l.)

jedelme a megmaradt résznek 25 oldal s tartalma vitakozás Czakó Jakab és Szabó István között az unitárius vallásról, főleg Szt. János evangéliumának egyes helyei alapján. A szöveg végén a következő megjegyzés: «Pariata per Josephum Intzeff de Nagy Kadáts. Anno 1810 die 4-ta Novembris».

4. *«Az egy állatban lévő három személyekről való tudakozódás.* Terjedelme 26 oldal. Végül a következő megjegyzés: «Collecta et disputata per Mattheum Torotzkanum Episcopum unum Deum colentem».

5. *«Próbakő, mely által megvizsgáltatik, hogy ha a Háromság Istenről való Tudomány Istentől adatott Tudomány-é vagy pedig Emberi Találmány. Három részre osztatik: Az első részben megvizsgáltatik és megmutogattatik, hol, mikor és mi formában nevezték az Emberek az Istent Háromságnak. A másodikban bizonyítottatik, hogy az egész Szent Írásban sem az Ó sem az Ujj Testamentumban sohul az Isten magát Háromságnak nem mondotta, nem nevezte, sem egy szent ember is Háromság Istennek nem imádkozott. A harmadik részben egy néhány kérdések és feleletek tételnek fel ezen dolog iránt».* Terjedelme 66 oldal.

6. *A keresztényi hűnek vallása az unitáriusoknak értelmek szerént.* Mely az Erdélyben bévétetett négy vallások közé számláltatott és azon Hazának fundamentumos törvényeivel, Diplomáival és külömb Tsászári Írásokkal, Királyi Szókkal s Fejedelmek Fogadásival helyben hagyattatott és megerősítetett.» Terjedelme 8 oldal. Mellette: «Szent Írásbéli Bizonyosságok mellyekből ez a Hit és Vallástétel szedettetett.»

Irodalomtörténeti szempontból legérdekesebb a 2. számú *Colloquium* a Debreceni Disputához hasonló hitvita, részben verses alakban. A dráma a következő prologussal kezdődik.

Orátor Primus.

«Ékes ragyogással fénlő jó Uraink
Töllünk tiszteletet érdemlő Aszszonyink
Felső s alsó rendből álló halgatoink
Hallyátok meg tsekély s együgyü szavaink.
Nem bánnyuk actánkot bár nevésetek
Tsak ne tsufoljátok és meg ne vessétek
Mert mint a kásánál nintsen rosszabb étek,
Ugy a tsufolásnál nintsen rútabb vétek.
Ezt is tudtotokra akarjuk mi adni
Tréfás játékoknak békét fogunk hadni,

Oly dolgot akartunk most előragadni,
 Mellyek végén a jó Lélek fog vigadni.
 Megláttyuk kitsoda ül az erős Sántzban
 Vagy kinnyában ohajt az ördögi lántzban
 Aki végig Sárt áll ugordik a tántzban
 De még a tetve is megugrik a rántzban.
 Tű pedig (az alatt) kívánnuk éljete
 Lelki s testi áldást Menyből remélyetek.
 Rollunk miből lehet jotskán itéljete
 Ezer Esztendeig kívánnuk éljete.»

Az első felvonás avval kezdődik, hogy a *Pápista* panaszkodik, milyen rossz dolga van, ütök, verik, pedig hitehagyott; unitárius volt s pápistává lett s most «a lelkem esmérete annyira vádol, hogy vagy megölöm, vagy felakasztom magam; eleget járok, de aki megvigasztaljon sohult nem találok». Találkozik a *Calvinistával*, aki vigasztalja: «Ne búsulj, mert én is Calvinista vagyok, de meg ütköztem vallásomban, nem hiszem a Cálvénisták el választását s azért bujdosom, hogy minden Emberrel disputálljak és Vallásomban vagy Confirmálódjam vagy Vallásomat el hadjam». *Pápista*: «Jól vagyon menjünk el s akit elől utól találunk, mindennel disputálljunk s a mellyik Vallást jobbnak itéljük lenni, arra álljunk.» Találkoznak az *Atheus*-sal, akit hamar meggyőznek, hogy nincs igaza, midőn azt állítja, hogy nincs Isten s hozzájuk esatlakozik, hogy keressék «mitsoda ez az Isten». Találkoznak a *Turcus*-sal, aki török szavakat keverve beszédébe, vitatkozik velük. Ezt is hamar meggyőzik s ő elismeri, hogy «Mahumet sokat hazudott, kérlek azért botsássatok el engemet is Vallás tanulni.» *Obviant Hebreum*. A zsidó nem hiszi, hogy Krisztus eljött, de midőn a Calvinista hivatkozik rá, hogy Mikeas profetiája szerint Krisztusnak Betlehemben kellett születni, a jeruzsálemi második templomban meg kellett jelenni. «De hol Betlehem, hol Jeruzsálem hol a Királyi Páltza, mindazok oda vadnak, el jött tehát a Kristus.» *Sido*: «Szégyenlem ugyan; de mit tudok tenni, lelkem ismérétemben meggyőztetvén meg kel vallanom, hogy el jött a Kristus; de látván a keresztények között a Vallás iránt való Villongást, nem merek kereszténnyé lenni.» *Calvenista*: «Jere velünk, az igazságra megtanítunk.» Ezután még rövid vitatkozás következik a *Lutheranus* és *Unitarius* között.

A második felvonás előtt *Intermedium* a *Rex* (János Zsigmond) magánbeszéde:

«Mit hallok és mit látok, Oh furtsa Eretnek fejeknek álhatatlanságok, vallyon nem én vagyok é Erdély és Magyar Országnak Királya, nem én vagyok é Lengyelek, Törökök, Csehek hatalmas Ura? nem én birom é Moldáviát, Selavoniát és több Országokat? Nem én vagyok é amaz nagy triumphusú ritka hirű nevű János Király Fia? Honnan vagyon hát, hogy hirem nélkül így felindult egész Országom? Esküszem az élő Istenre, hogy vagy Vallásomat meg változtatom, vagy az Eretnekeket egy lábíg, tűzre, számkivetésre, fegyverre hányatom. Nem tudja é minden Ember,

hogy az Ég egy napnál többet nem ismér? nem tudjaé, hogy egy Országban egy Királynál több nem lehet, egy Isten egy Kereszttség, egy Hűt vagyon, honnan vagyon hát a Vallásoknak külömbiségek? Tenéked azért nagy hatalmú fényes Udvarom népe demendáлом és porontsolom, hogy minden Eretnekeket Ország gyűléseire citállyad, de kivált Unitáriust ha kapsz, mint egy a Római Anyaszentegyháznak fundamentumának rontóját kötözve ma Királyi Székem eleiben álltsad.»

A második felvonás ismét a király szavaival kezdődik:

«Elmult annak vessük fel bár kilentz Esztendeje,
Hogy Erdélynek s más helynek is vagyok Ura s feje
Hatalmomnak, két karomnak tündöklík ereje.

Csendességgel s békességgel bírtam Országomat
Mert szerettem és követtem én az igazságot
Ma nem találsz, ha szemben szállsz bennem hamisságot.

Défendáltam s procuráltam a Római Vallást
Azt meg vettem meg ötlettem, aki hirdetett mást
De mint nézem és intézem e nagy rút pártolást,

Nints hatalmam s birodalmam hogy mind elveszthessem
Országomat, Jobbágyimat mind megölethessem
Elmém fut s jár, nem tudom már dolgom hogy kezdhessem.

Nem alhatom s nem nyughatom, nem tudhatom mi lelt
Álmot láték s meg ijedék látván igen nagy jelt.
Pápa farán s a homlokán Árius nagyot szelt.

Félek igen, mint hogy jégen hűti fundáltatik
Áriustól Servétustól hogy meg rontattatik
Gyökeréből és tövéből mind ki ásattatik.

A ki próbál most is talál gyakran nyereséget
Dús Lelkének, elméjének nyer az tsendességet
Probát tészek, s elé vészek én egy mesterséget.

A fogságból és rabságból tsak kibotsássátok
Az foglyokat s álnokokat előmben hozzátok,
Hogy mit hisznek s mire visznek expeciáljátok.

Ezek felett s ezek mellett a Dávid Ferentzet
Meg fogjátok, s elhozzátok mint egy Eretneket
Igy tégyetek, mivellyetek hamar mindeneket.»

Ez után megindul a vita a király előtt. Előbb a *Pater Pápista*, azután a *Lutheránus Pap*, majd a *Cálvénista Pap* bizonyítja egy-egy beszéd-

ben a maga igazát s követeli, hogy a király az ő vallását kövesse. Az *Oláh Pap* röviden szól oláhos, tört magyarsággal s inkább az evésről, mint a hitről beszél. «No ládd Csizsár, hogy jól hiszen az Oláh; mert ha az Oláhot nem böjtölne sohá, szalonnát turót drága lenne. Lássad Kráj az olá Vallás, ha szereted szereted, ha nem szereted, nem szereted. Isten álgyon. Nam tse fatsen.» Végül az *Unitárius Pap* szól. Szerényen alázatosan kezdi: azt mondja, hogy az unitárius vallás «minden Vallásoknál alább való, mert ezt a világ gyűlöli és még tsak hírit hallani is irtózik.» A más vallásuaknak jó dolguk van, de az unitáriusok «ha minden jót végben vinnének is, haszontalan szolgáknak ismervén magukat, Istennek a Jézus Kristus által kegyelméből várják üdvösségeket.» Elmondja az unitárius vallás tételeit, miben hisznek és mit vallanak. Szavait így végzi: «Te is azért király, válaszad az Igazságot, kövessed a jámborságot. ez kettőnek a végén leled Menyországot.»

Rex: «A Pápista, Cálvénista, Luther Vallást hallom,
De meg vetem s nem szeretem, igaz hittel vallom,
Az egy Atyát s annak Fiát imádni jóvallom.»

Ezután még rövid szóváltás következik mindegyik legyőzött vallás képviselője és az unitáris pap között. A dráma befejezése, ami már csak néhány sor lehet, hiányzik.

BALASSA JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János Buda Halálának «Vége».

Bátyjának megölése után Etele így szól a húnokhoz :

Húnok! Isten kardját emelem rá fenjen :
Mind a világvégig általa kimenjen
Népünk birodalma, neve, dicsősége! . . .
Örökkön-örökké nem lesz soha
Vége.

Arany szójátékkal fejezi be költeményét : a *vége* szó Etele beszédében a hún birodalomra vonatkozik, célzással a *világvégig* szóra egyszersmind a költő munkájának befejezését is jelenti, azért írta különálló szónak. Az ilyesféle befejezés nagy divatban volt a régibb költőknél s Arany, mint a régi hegedősök, énekmondók, néphistóriaszerzők utódja, szándékosan követi őket ebben is. Példának csak egy-két ösmertebbet idézek. Gyergyai Albert Árgirus Királyfijának utolsó sorai :

Minden bánatjának vagon immár vége,
Ez historiának is legyen már VÉGE.

Gyöngyösi Kemény Jánosáé :

Kitűl eláll pedig, hibál reménysége,
És bízott dolgában lész keserves *vége*.

Gvadányi több versét így végezi. Falusi Nótárius :

Itten nagy Peleskén lész életem' vége,
Valamint most vagon Verseimnek
Vége.

Rontó Pál :

Én-is azt kiáltom, nagy lelked az égbe
Örvendjen! és Munkám ezzel mennyen
Végbe.

Sőt a prózában írt, de itt-ott versekkel tarkított XII. Károly is (1792.) :

Kivánom ; és Munkám ezzel mégyen
Végbe.

Ez azonban nemcsak nálunk volt szokásban, hanem Európa-szerte. Középkori latin írók versben és prózában szintén szerették az utolsó mondatához tartozó *finis*-t a sor alá kanyarítani.

Kissé más, de azért hasonló eljárás, hogy a költő több művét, vagy egy művének több részét, fejezetét egyazon szóval fejezte be, mint például Dante, kinek Pokla, Purgatoriuma és Mennysországa egyaránt a *stelle* (csillogok) szóval végződik.

TOLNAI VILMOS.

Toldi Miklós farkaskalandjához.

Mikor Miklós (Arany: *Toldi*. 5. ének, 13. vsz.) a farkaskaland után a zombékon ülve a «maga farkasáról» gondolkozik, összehasonlítja bátyját a fenevadakkal s ez az összehasonlítás nem válik a farkasok kisebbségére:

Mert hiszen, ha példát farkasokról véssen:
Ott is a rosszabbik az ő bátyja lészen:
Fészket oltalmazza a mezőnek vadja,
Ki nem ingerelte, azt meg nem támadja.

Nagyon hasonló ehhez egy kis versike, melyet Gvadányi XII. Károlynak szövegébe illeszt (1792. 5. l.):

Nints fenevad a' melly maga Nemét rontya,
Sőt ha azt más bántya, vérit érte ontya.
De emberek szívet, ha dagály fel bontya,
Maga Nemét öli, pusztította 's boszszontya.

Nem valószínűtlen, hogy Miklós helyzete az idézett sorokat felidézte a költőben, aki Gvadányit alaposan ismerte, bár XII. Károlyt sem tanulmányában, sem önéletrajzában nem említi. Különben nem kell épen átvételre gondolnunk, mert az állat és az ember szembeállítás az állat javára szintén egyike a költői és bölcselkedő közhelyeknek, melyek a klasszikus irodalomtól kezdve a legújabbikban fel-felbukkannak.

Megvan például Koháry István Pélldás Vadkertjében is (Toldi szövege szerint, Költ. Kézik. 1:268):

Mert a fene vadak együvé férkeznek,
S ő nemők félével nem is ellenkeznek,
Megalkusznak szépen s egységben élnek,
Tört pediglen soha egymásnak nem vetnek:

De ember emberrel tartja bajvívását,
Sokszor is öldöklí barátját és társát,
S ha végbe viheti földre lecsapását,
Nem sokszor követi oroszlán szokását.

T. i. az első versszakokban az oroszlánról szólva ezt mondja Koháry: «Ha valamit egyszer a földre lecsapnak, Földön hevertében arra nem tapodnak.»

TOLNAI VILMOS.

Vas Gereben a magyar nyelvért.

A forradalmat követő önkényuralom a nemzeti öntudat elnyomására egy évtizeden át mindent elkövetett, főleg azonban a magyar nyelvet törekedett minden téren visszaszorítani. E németesítő munka javát ismerjük. Nem lesz azonban érdektelen, ha egyik részletét, amely ellen Vas Gereben (Radákovics József) síkra szállt, felelevenítjük. Magyarország teljhatalmú kormányzója Albrecht főherceg, az egyházat is bevonta a németesítés szolgálatába. 1857 február 1-én a pesti alesperes értesítette a pesti tanácsot, hogy a főherceg szeretné, ha a kerepesi-úti temetőben kápolna épülne, melyben a római katolikus hívek a megholtakért miseáldozatokat mutathatnának be. Minthogy a kápolna felépítésére a primás vállalkozott, a pesti tanács a legnagyobb készséggel felajánlotta az ideiglenes halottaskamra helyét. A primás bőkezűsége még tovább ment: 5000 forintos alapítványt tett, amelynek jövedelmét három idegenből hozott karmelita szerzetes ellátására rendelte. A karmeliták ügyesen kihasználták a városi tanács tehetetlenségét s a felajánlott telken zárdát építettek, a kápolna pedig egyszerűen az ideiglenes halottas kamra mellett épült fel. A karmelita szerzetesek a kápolnában miséztek és temetések alkalmával imádkoztak a holttest felett. Magyarul azonban nem tudtak s így németül végezték az imádságot. Sok bajuk is volt ezeknek a karmelita barátoknak a lakossággal s 1861-ben kénytelenek voltak elhagyni a várost. A felmerült panaszok kapcsán a már alkotmányos városi hatóság kénytelen volt vizsgálatot tartani ügyükben s ez alkalommal, 1861 július 4-én tett tanuságot ellenük Vas Gereben is. Vallomása szerint: «azon alkalommal, midőn Hegedűs Lajosné színésznő temetése s azon mintegy 4000 egyén jelen létezett, a karmeliták a temetőben a holttest felett német nyelven kezdtek imádkozni, tanu gondolván, hogy ez a nagyszámú jelenlevők közt annyival inkább botrányt okozhatott volna, mert Hegedűsné közkezdveltségben álló magyar színésznő volt, maga kezdett magyar nyelven imádkozni s ezt a temetést kísérőkkel együtt be is végezte». El lehet képzelni, micsoda hatással volt az üldözött magyar nyelv megcsendülése a sokat szenvedett pesti magyar polgárságra s mily buzgón szállott fel az ima azon ünnepélyes pillanatban, mikor az elárvult magyar művészet egyik csillagát búcsúztatták.

GÁRDONYI ALBERT.

Dugonics Etelkájáról.

Dugonics már kis gimnázista korában nagy buzgalommal olvasta Gyöngyösi munkáit, melyeket egyik tanárától kapott Szegeden. Később is sokat olvasta s mintaszerűeknek tekintette a régi poéta műveit, melyeket 1796-ban ki is adott két kötetben.

Gyöngyösi Charikliája jelentékeny hatással volt az Etelkára. Etelka történetének eleje főbb vonásaiban föltűnően egyezik a Chariklia egyik részével.

Etelka s Etele vallásos ünnepen, áldozat alkalmával találkoznak először s első pillanatra egymásba szeretnek. Ez a motívum azonos Chariklia és Theogenes herceg találkozásával, mely a Chariklia IV. részében van elmondva. Ámde némely részlet is oly pontosan összevág, hogy *Dugonics a Chariklia hatása alatt írta meg regényének ezt a részét.*

Mindkét helyen áldozat alkalmával történik az első találkozás.

Miután a magyarok megtették az előkészületeket az áldozathoz, leölték s egy emelvényre helyezték az áldozati bárányt. Etelka az emelvény előtt, az oltár közepén egy karszékbe ül. Most következik az áldozat meggyújtása, ami nagy ceremóniával történik. Az előkelő magyarok — Árpád-dal élükön — szövétnekkal járulnak a szűz elé; ez átveszi s eloltás végett a főpapnak adja a szövétnekeket. Utolsónak viszi hozzá a maga szövétnekét az ismeretlen ifjú, Etele. Amint Etelka meglátja őt, «szokatlan hevekkol forralódott». «Dobogott kis szíve kegyetlenül. Elfutotta még a csontok velejét is, maga se tudta: Mi? -- de igen kellemetes járvány. Hirtelen feléje csapott a szerelem lángja. Nem is sokára a küszködő indulatok nagy méreggel megtámadták az arcát. Fehér színének lilioma is merő pirosba öltözött. Szikrákat hánni kezdettenek a jövevényhez facsarodott szemek. Egy szóval: egész teste reszketett.» (I. K. I. sz. 8. r. 78/9. oldal). E megzavarodást csak «ama szemes főpap» veszi észre s örvend a jó öreg. Etelka azután a szintén fölgyulladt ifjútól átveszi a szövétneket, meggyújtja vele az áldozatot, de szeme az ifjút keresi titkon, szíve csak reá gondol. Így történik Etele s Etelka első találkozása, így lobbannak szerelemre egymás iránt.

A Charikliában Apolló tiszteletére tartanak áldozatot, melyben részt vesz egy szép és híres idegen herceg, az Achilles nemzetségéből származó Theogenes is, — meg Chariklia, Charikles főpap nevelt leánya. Az áldozati tüzet a főpap rendeletére a herceg gyújtja meg egy fáklyával, melyet Charikliától vesz át. A fáklya átvételekor az ifjak «Cupido törében akadának».

«Mikor azért juttak szemközben egymással,
Mindketten valának, mint tűz, pirulással,
Szemeknek szikrája szívekben hatással,
És attól hirtelen nagy fel-gyúladással.»

(Char. IV. 71. vsz.)

E változásokat azonban senki sem veszi észre, — csak épen Chalisiris pap, — Chariklia atyjának barátja, aki, mikor a dolgokat így kinézte, hálaadást tett, hogy Isten ezt adta.

A két eseményt párhuzamba állítván, világosan láthatjuk, mennyi megegyezés van bennök. Legföltünőbb a fáklya átnyújtása. A személyek a fáklya átnyújtásakor látják egymást először s első pillanatra egymásba szeretnek. E szerelmi fellobbanást nem veszi észre senki, csak egy ember, a főpap, — Kádár, illetve Chalisiris, aki igen megőrül a dolognak. A kifejezésekben is, kivált a főszemély szembejutásának s fellobbant szerelmének leírásakor érezhető Dugonicson a Chariklia hatása, csakhogy a Charik-

liában a belső változás, a szerelmi láz e leírása rövidebb és kifejezőbb, mint Dugonicsnál.

Az említett egyezéseken kívül is akadunk az Etelkában olyan motívumokra, helyzetekre, melyek nagyon emlékeztetnek a Charikliára. Magának Etelkának a története még egy darabig követi Chariklia történetét. Etelka beteg, nagy beteg lett a szerelemtől, de baját titkolja, rejtegeti. Fölkeresi a szenvedőt Kádár, a főpap, vigasztalja s végre nagy nehezen kivallatja vele szerelmét. — Chariklia további története ugyanilyen. Ő is betege lesz nagy szerelmének, de baját igyekszik elrejteni. Nevelő apjának barátja, Chalisiris pap vigasztalja. A betegség tüneteinek elmondása, leírása is nagyon hasonló, de Dugonics itt is jóval terjedősebb, mint Gyöngyösi.

RUZSONYI BÉLA.

IRODALOM.

Császár Elemér: Ányos Pál (1756—1784). Budapest, 1912. 255 l. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Athenæum-nyomda. [Magyar Történelmi Életrajzok. XXVIII. évf. 1—3. füz.]

Irodalomtörténeti monografia-irodalmunk mindinkább teljesebb lesz; legnemzetibb tudományunknak, a magyar irodalomtörténetnek föltörekvő, erős szellemére vall az a gazdagság, melyre ezen a téren 1864, Gyulai Pál Vörösmarty-biografiájának megjelenése óta, tehát nem is egészen 50 év alatt jutottunk. Ebben a nagy gazdagságunkban s közelgő teljességünkben megengedhetjük már magunknak azt a fényűzést is, hogy egy-egy kiválóbb írónkkal ne is egy, hanem négy-öt irodalomtörténeti monografia is foglalkozzék, melyek egymást kiegészítve, esetleg egymással polemizálva, előkészítik a végleges ítéletek megformulázását s összefoglalását. Ezek közé a sokszoros érdeklődés tárgyává lett írók közé tartozik a XVIII. századi franciás iskolának korán elhalt legtehetségesebb poétája: Ányos Pál is. Nem kevesebb, mint nyolc behatóbb tanulmány, illetőleg monografia foglalkozott vele az elmúlt 40 év alatt, de azért mégis szükséges volt az összes, még sok esetben vitás kérdéseket tisztázni, mintegy lezárni s egy végleges, tartalmi és formai tekintetben értékes, Ányos jelentőségéhez méltó irodalomtörténeti élet- és jellemrajzban összefoglalni. A fórumot a Magyar Történelmi Életrajzoknak immár 28-ik évfolyamát élő nagyértékű vállalata szolgáltatta, a munkára pedig bizonyára Császár Elemér volt a legalkalmasabb, nemcsak nagy irodalomtörténeti iskolázottságánál, hanem sok egyéb kedvező körülmény szerencsés találkozásánál fogva is. Erre való hivatottságának elemei a következő momentumokból alakultak ki: Császár Elemér filologiai és irodalomtörténetírói pályájának kezdetétől fogva a XVIII. század második felének specialistája, ki erre tudatosan készült is, kinek e körből mintegy 20 tanulmánya és könyve jelent meg s kinek öt év óta való egyetemi előadásai is mind e körből valók. Ez természetesen föltétlenül megbízhatóvá teszi e korbéli ismereteit, de bizonyára tökéletessé fejlesztette erre a korra vonatkozó kutatásai módszerének és eszközeinek s ebből kifolyólag judiciumának biztosságát. Császár Elemérnek e tanulmányai közben sok alkalma volt mostani tárgyával kapcsolatos dolgokat vizsgálni és fejtegetni: először monografiát írt Verseghyről, ki barátja volt Ányosnak és szintén pálos-rendű szerzetes, életének története tehát részben korrelát Ányoséval; részletesen foglalkozott a Pálos-rend feloszlátá-

sának történetével, ami Ányos életének már nem eseménye ugyan, de vele mégis kapcsolatos; foglalkozott a franciások iskolájával, melyhez Ányos is tartozott, illetőleg ez iskola legkiválóbb emberével, Bessenyeivel, kinek szintén előkelő szerepe van Ányos életében és fejlődésében; mint a ma is virágzó Ányos-családnak majdnem negyedszázad óta barátja, hozzáférhetett mindazon Ányos Pálra vonatkozó forrásokhoz, melyeket más előtt talán elzárt volna akár a család tartózkodása, akár az a körülmény, hogy más valaki esetleg nem tudta volna, kihez forduljon a még ismeretlen adatok kiderítése céljából; ellenben Császár Elemér első kézből megkaphatott mindent, mikor az esztergári családi levéltár minden fönntartás nélkül megnyílt előtte; alkalma lévén épen az Ányos-családnál sokszor megfordulnia, a dunántúli Ányos-vonatkozású helyek és emlékek ismerete is segíthette őt munkájában. Legfontosabb körülmény azonban az, hogy Császár Elemér 1907-ben egy teljes tudományos Ányos-kiadást rendezett sajtó alá a Régi Magyar Könyvtár c. vállalatban, mely bevezetésével és tudományos apparátusával a legtermészetesebb és legbiztosabb, az előbb említett munkálatoknál is módszeresebb és értékesebb prolegomenonként szolgált egy megirandó becsületes és derék Ányos-monografiához s mely leginkább bizonyítja Császár Elemér irodalomtörténeti munkásságának komolyságát s szaktekintélyét a XVIII. század irodalomtörténetére vonatkozólag.

Tudománytörténeti szempontból is érdekes az, hogy mint okult Császár Elemér egy előbbi nagy munkája tapasztalatain. Verseghy-monografiáját előbb írta meg s csak azután készítette el Verseghy-kiadását; akkor láthatta meg, hogy a megfordított sorrend az igazi s azért Ányosnál már ezt az értékesebb sorrendet követte.

Császár Elemér munkásságának mindezen szinte apriorisztikus sajátosságainál fogva az előttünk fekvő Ányos-életrajz valóban értékes gyarapodása monografia-irodalmunknak. Erős judiciummal, nagy szorgalommal, végtelen körültekintéssel, pontos utánjárással, szóval óriási külső és belső apparátussal készült, melyet bőséges és érdekes jegyzetei igazolnak. Ezekből látni, hogy az Ányosra vonatkozó irodalmi termékeknek vagy csak egyszerű följegyzéseknek legkisebb morzsája sem került el a figyelmét. Nem röstelt utánajárni semminek; kutatott mindenütt, ahol reménye volt bármi csekély anyagot lelmi s szerencsés keze és leleménye valóban sok érdekes dologhoz juttatta; mozgósított mindenkit célja érdekében; utazott, ha kellett, elment pl. a lepsényi temetőbe is, hogy a költő atyjának születési és halálzási adataira vonatkozólag a sírkő feliratáról, tehát epigrafikus úton, első forrásból merítsen.

Ennélfogva természetesen sok új adatot is tud, nem épen lényegteleneket. Ha Ányosról eddig alkotott képünket talán nem is változtatja meg ezekkel, de tisztábbá, világosabbá teszi a képet azáltal, hogy bővíti új vonásokkal. Számos helytelen adatot rektifikál jegyzeteiben pl. Ányos anyai nagyatyjának nevét (20. l.), a költő rokonságának, különösen nővéreinek viszonyát (21. l.), Ányos primiciájának dátumát (114. l.), az Ányos állítólagos erkölcsi lazaságáról szóló felfogást (121. l.), Ányos Felsőelefántra történt áthelyezésének történetét (138. l.) stb. A jegyzetekben azonkívül

rendkívül sok becses kritikai anyag is foglaltatik különböző Ányos-kérdésekre pl. Esztergár leírására (26. l.), Koltainak Ányos makacosságáról szóló föltevésére (30. l.), Ányosnak a pálos-szerzetbe lépésére és ennek okaira (38. l.) stb. vonatkozólag. Jegyzeteiben közben mellelleg tisztáz egy-egy távolabb álló vitás kérdést is, pl. Virág Benedek szerzetbelépésének időpontját (45. l.) stb.

Biztos fegyverzetében nem is tért ki szerzőnk a problémák elől, melyek pedig Ányos életének és fejlődésének rajzánál elég sűrűn fordultak elő mindaddig, míg végleges megoldás alá nem kerültek. Sorra szembenézett a problémákkal, s ha nem lel is új adatokat tisztázásukra, módszeres eljárással, helyes disztinkciókkal, okos beállítással, új szempontok fölállításával megoldja őket, így pl. Ányos szerzetesi pályára lépésének történeténél (38. l.). Ilyenkor keményen érvel, élénken és kiméletlenül polemizál is, ha kell, pl. az Ányos szerelmének természetére és jellegére vonatkozó fölfogások tisztázásánál (116. s kk. l.). Néha ez aztán alkalmat ad neki becses módszertani megjegyzésekre is, pl. a természetes magyarázatok értékének apothoeosisára (40. l.) vagy a Mészáros Ignác Kartigámjának értékelésekor támadó módszertani gondolatokra (78. l.).

Emellett mindig tisztán tartja szemhatárát, világosan is lát; objektív történetíró (egyébként a történetíró feladatának természetére ő maga is többször utal: 40. és 240. l.); objektivitását legvilágosabban bizonyítja az, hogy bár nagy szeretettel szól hősről, azért a kegyelet még sem hallgattat el vele semmit sem, pl. az Ányos-család állítólagos ősnemesi eredetének vizsgálatánál (12. l.) vagy a család történelmi szereplésének összefoglaló tárgyalásánál s értékelésénél (13. l.). Egyetlen egy helyen bénítja meg kissé a kegyelet a kutató kérlelhetetlen, mindent tisztázó eljárását, Ányos halálához sebének, szóval betegségének tárgyalásánál (221. l.).

Szerzőnk egyéb eddigi műveinek is sajátossága volt, de ebben a könyvében még inkább érvényesül a sokoldalú ismereteiből, széles látóköréből, egyetemes irodalmi műveltségéből és filozófiai képzettségéből eredő becses asszociációk beleszövése, melyeknek az a szerepe, mint az eposz főcselekvényébe beleszótt, művészileg ható, változatosságot okozó s mégis szervesen beilleszkedő epizódoké. Az Ányos-életrajzba beszótt asszociációk vagy irodalmi eredetű analógiák és vonatkozások, pl. Toldi György és Miklós példája (22. l.) vagy irodalomtörténetiek, mint pl. a Balassa és Petőfi szerelmi költészetére (123. l.), Csokonai szerelmére (130. l.), Vörösmarty Fóti dalára (113. l.), Mikes magányosságára (145. l.), Szkhárosi Horváth András keserű hangjára (184. l.), stb. vonatkozó analógiák. Néha egy-egy egész kis érdekes fejtegetés kerül ki az asszociációkból, pl. a szülőföldi szeretetből fakadó költői motívumok kifejlődésének története (26. l.), a baráti érzés kultuszának irodalmi vonatkozásairól szóló részlet (108. l.), a szentimentális érzések irodalmi motívumainak irodalomtörténeti elmélete (154. s kk. l.), vagy az a pompás kis, valóban művészi értékű jellemrajz, mely Bessenyei írói karakteréről szól (87—88. l.). Ilyenfélék még Ányos egyetemi tanulmányai értékének analízise (49. s kk. l.), Ányosnak a franciásokkal s a Hazafiui Magyar Társaság tagjaival való

baráti viszonyáról szóló részlet (92. s. kk. l.), a pap és író hivatása közt rejlő ellentét értékelése (146. l.).

De sokoldalú ismereteiből származó asszociációi sokszor döntő érvet is szolgáltatnak egy-egy problematikus kérdés tisztázásánál, mint mikor pl. gyermek-pszichológiai motívumokat használ föl érvel egy anekdota elbírálásánál, mellyel némelyek magyarázni akarták Ányosnak a szerzetesi pályára lépését (39. l.)

Egyetemes irodalomtörténeti ismereteinek s az ezek segédelmével meglátott analógiáknak alkalmazása az összehasonlító módszer eredményeinek sikeres fölhasználását s így e módszer teljes diadalát mutatják be ebben az életrajzban is.

Ilyen módon szerzőnk óriási nagy anyagot dolgoz bele művébe anélkül, hogy fárasztóvá válnék. Amellett Ányos életének és munkásságának egyes fejezetei jelentőségükhöz képest elég arányosan vannak feldolgozva. Csak egy helynél vetődik fel a kétely, arányos-e a szerző anyagelosztása. Kérdezhetnők t. i., nem túlságosan nagy-e az Ányos Pál őseire s elődeire vonatkozó rész, [mely 11 nyomtatott lapot tölt be. Az életrajz hősének prähistóriájára vonatkozó ilyen pazarló eljárásnak újabban divata van. Az első magyar irodalomtörténeti biográfiában, Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzában, 1864-ben még szó sincs ilyesmiről; Gyulai Pál második ilyenfajta könyvében, a Katona József-monográfiában, 1882-ben már van nyoma az őskeresésnek, az irodalomtörténeti monografiák ősz atyamestere azonban igen mértékletes volt e tekintetben: szól ugyan röviden Katona József őseiről, de ez inkább csak díszítés volt könyvében, mint a műnek integráns és jelentős része. Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza már részletesebben adja Petőfi apai, anyai őseinek történetét s talán épen ennek az adatok végtelen gazdagságában dűskáló műnek példája indította meg irodalomtörténeti biografikus irodalmunkban ennek az eljárásnak divatát, melyet Császár Elemér könyvében is megtalálunk. De ha a divata meg van is ez eljárásnak, van-e annyi jellemző ereje és annyi súlya, mint a mennyi fáradsággal jár az anyag összehordása. Ha az őstől való lelki átöröklés eredményei minden egyes esetben tételszerűen vagy matematikai pontossággal volnának kimutathatók vagy csak annyira is, mint a Goethe híres versében kimondott öröklési elvek, akkor értenők s méltányolnók a biografiákban ezt a prähistorikus elemet. De mikor Goethe maga is így szólt:

Vom Vater hab ich die Statur,
Des Lebens ernstes Führen,
Von Mütterchen die Frohnatur
Und Lust zu fabulieren.
Urahnherr war der Schönsten hold,
Das spukt so hin und wieder,
Urahnfrau liebte Schmuck und Gold,
Das zuckt wohl durch die Glieder.
Sind nur die Elemente nicht
Aus dem Complex zu trennen,
Was ist denn an dem ganzen Wicht
Original zu nennen?

Ő maga sem vette komolyan összes konzekvenciáiban az átöröklés teoriáját s ezzel a szelid humorral a priori elejét vette annak, hogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítsunk az ősök történetének, mondjuk pl. egy költő munkásságának megértésénél.

Egyébként Császár Elemér monografiájának jelességeihez hozzájárul az a kerekdedség is, melyet a mű szerkezetében észlelhetünk, mikor igen ügyes külső keretbe állítja bele elrendezett anyagát. A keret első felét a kiindulás adja, ahol az utókor, az utóbbi 40 esztendő Ányos-irodalmát s annak jellemzését adja, mintegy ennek hiányaiban keresvén saját vállalkozásának létjogát; a keret második feléül a mű befejezése szolgál, hol Ányos saját korának, illetőleg az őt közvetlenül követő korszaknak Ányos-kultuszával foglalkozik.

Hozzájárul a könyv értékéhez egyrészt az a filológiai pontosság, az a szorgos akribia is, mellyel pl. még a könyvbe illusztrációval fölvevett facsimilét sem akarja pusztá cifra-papirosnak hagyni, hanem a «Hasonmások szövege» c. függelék segédelmével ezeket is igazi szemléltető erővel ruházza föl; továbbá a szép, néha szinte hangulatos illusztrációk, melyek nemcsak szemléltetnek, de gyönyörködtetnek is, így különösen egy-két eredeti tájkép-részlet. Általában sok a könyvben az egészen új, még sehol föl nem használt illusztratív-anyag. Az illusztrációk nem erőltetett jellegűek; mindig találók, vagyis valóban a szöveget illusztrálják, nemcsak épen a könyvet, mint ahogy ez akárhány ilyenfajta műnél előfordulni szokott.

Szerzőnk könyve legelején röviden ismerteti és értékeli az Ányosra vonatkozó eddigi életrajzi irodalmat s termékeit két csoportra osztja. Egyesek csak Bacsányi 1798. évi adatait színezték ki, s kétségtelenül hatásosabbá tették az anyagot, de kevésbbé valóvá is, mások száraz, pusztá de részletesebb életrajzot adtak. Ha Császár Elemér könyvét is besorozzuk ez Ányos-könyvek közé, mit tehetnénk hozzá a Császár-adta jellemzéshez? Felelet: egyiket sem s mégis mindakettőt. Könyve nemcsak adatokban gazdag, végtelenül tudós könyv, de színes, kellemes olvasmány is. Ha e tekintetben nem éri is el pl. Gyulai Pál Vörösmarty életrajzának magas, szépprózai értékét, sok helyütt mégis valóban hangulatos, szinte szépprózai elbeszéléssé válik, pl. azon küzdelem rajzolásánál, melyet a költő atya az ősi birtokokért folytatott (15. s kk. l.).

S ha figyelembe vesszük e sok derék sajátosság mellett, hogy a könyv fejtegetéseinek van egy majdan tétel gyanánt forgalomba kerülő értékes végső ítélete is, az, mely Ányos költészetének értékelésében felhasználva a régi «poeta non fit, sed nascitur» szövegű mondásnak mély értelmét, Ányost először állítja be, mint az irodalmi felújulás első felének egyetlen Istentől fölöntött poétáját, akkor semmiképen sem tartjuk fölöslegesnek ezt az újat is mondó új Ányos-biografiát, hanem megállapítjuk azt, hogy Császár Elemér könyve a Magyar Történeti Életrajzok újabb kötetei között egyike a tudományos és művészi szempontból egyaránt legértékesebbeknek, mely föltétlenül kiváló nyeresége irodalomtörténeti tudományosságunknak.

Kár, hogy értelemzavaró sajtóhibái vannak (28., 35., 73., 82. l.)

GYULAI ÁGOST.

Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. 46 l. Németh József könyvkereskedése.

Meglepő olvasottságról tanuskodó dolgozat. Az irodalmunkban 1772 és 1843 (a Szökött Katona megjelenési éve) között jelentkező népies típusokat tárgyalja külön-külön, kronológiai sorrendben. Figyelembe vett típusai a következők: a paraszt mint cseléd, mint inas, mint urának torzképe, kertész, kocsis, jobbágy, falurossza; a pusztá nepe: és pedig a betyár, csikós, juhász, kanász külön-külön; a különféle hazugok: az ostoba fajankó, a falu bolondja; a kupaktanács, a nótárius, az öreg bíró, törvénybíró, esküdt, kisbíró, kántor, rektor; a mesterségek képviselői, úgymint: a csapláros, a boltos, az ezermester, a czizmadia, a molnár, a koldos, a szökött katona, a verbunkos, a diák, a garabonciás diák; a népies nőalakok: a nyelvess asszony, a bőbeszédű asszony, az ártatlan falusi leány, a részeg asszony, az úrhatnám parasztasszony, a Kádár Kata-típus, a hú, a hűtlen szerelmes parasztnő; s végül az idegenajkú típusok közül a német és a tót s számos kiegészítő adalék a cigánytípusról Fleischmann Gyula értekezéséhez (1912). Az egész füzet tulajdonképp egy értékes adattömeg, mely a típusok címszavai alá szinte szótári szárazsággal sorakozik. A nagy szorgalommal összehordott anyag azonban még feldolgozására vár s tüzetes átvizsgálásra az irodalmi fejlődés szempontjából. Így t. i. amint van, szinte olvashatatlan. Pedig egy pár értékes megállapítás így is van már benne. E népies irány előtti népies alakok irodalmi rajzában méltán látja a fejledező magyar realizmus egyik előkészítőjét. Eleintén a komikum céljaira használják fel a parasztot; a 30-as, 40-es évektől kezdve azután az idealizálás túlsó végletébe csapnak. Ilyen a kétféle népszerűség megkülönböztetése is: egyik az alakoké s csak annyit jelent, hogy az illető alak a népből van véve; másik az íróé, mikor ez maga áll be népi alaknak s felfogásában, hangjában a néphez igazodik (pl. Petőfi a János Vitézéban); Dobóczki ez utóbbira nem terjeszkedik ki. Ennek azonban az ő föltett szándékán kívül az a természetes oka is megvan, hogy Petőfi fellépte előtt ez a fajta a népiességnek meglehetősen ritka s a népdal-kísérleteken kívül alig észlelhető; meglepő jelenség e tekintetben Horváth Ádám Tétényi Leánya, e népies felfogásban gyökerező drámai mű. Néhány eddig észrevétlen maradt kapcsolatra is rámutat az értekezés; így: Simai Váratlan Vendége és Csokonai Gersonja; Verseghy Külneki Gilmétája és a Kisfaludy Kérőkje; Wandza Zöld Marcija és egy piarista iskoladráma («szomorú és vig elegyes játék»); Bessenyei Pontyija, Csokonai Karnyónéja és Kisfaludy Pártütőkje — és még egy pár irodalmi mű között vessz észre több-kevesebb leszármazási kapcsolatot. A Helység Kalapácsa előfutárjaihoz, melyeket már Szinnyei Ferenc állított össze (Irod. Tört. Közl. 1911: 147. l.) még egyet csatol: Gerenday Sulyok Matyiját (Regélő 1840). Megállapítja Fáynak azt a nagy érdemét, hogy «a parasztot először veszi komolyan, sőt tragikusan» a Bélteky Ház Szőke Pistájában, ki a falurossza-típus ósének tekinthető, s ugyanazon regény Tóth Erzsikéjében, ki nagyra-vágyásával eljátsza boldogságát. Érdekes, bár kisebb jelentőségű kuriózum, hogy Császári Lósi Pál iskoladrámájában (Három botsai pusztabéli juhá-

szok. RMK. 21.), mely 1804-ben adatott elő, a juhászok már annyira népiesek, hogy ö-ző dialektusban társalognak.

A füzet végén nagyon elkelve egy névmutató.

GALGÓCZI GYÖRGY.

Incze Henrik: Magyar művészeti almanach az 1913. évre.

XIII. évfolyam. Budapest. 272 l.

A magyar művészeti almanach legújabb kötete az elmúlt év színházi és művészeti eseményeinek hű krónikája. A naptárszerűen összeállított adatokon kívül ebben a kötetben is akad néhány olyan közlemény, amelyek mellett az irodalomtörténet kutatója sem haladhat el érdeklődés nélkül. Az irodalomtörténeti cikkek közül figyelmet érdemel *Décsi Lajos* rövid közleménye, amelyben Bessenyeiig terjedő drámai irodalmunk egyik jellemző vonásával: a korszerűséggel foglalkozik és nagy vonásokban megrajzolja régi drámáink politikai és társadalmi vonatkozásait.

Kevesebb dicséret illeti a többi irodalomtörténeti közleményt. Szerzőiknek irodalomtörténeti iskolázatlansága az adatok rendszertelen feldolgozásában mutatkozik és megállapításaikkal szemben némi óvatosságra int. Közleményeik magyartalan és pongyola-stílusa épinséggel nem fér meg egy «művészeti» almanach céljaival. *Bauer Albert* kezdetleges nyelven megírt és még kezdetlegesebb módon kidolgozott cikke *Wagner Richárd* magyarországi vonatkozásairól szól. *Wagner 1863-ban tartózkodott Budapesten és élményeit Wesendonk Matildhoz intézett leveleiben írta meg.* *Wagnernek* már előbb is számos tisztelője volt Magyarországon és a cikkíró ezzel kapcsolatosan a magyar *Wagner-kultusz* magyarázására is rátér. Ifjabb *Jacob Gusztáv* cikke röviden és felületesen a színház történetének vázlatát nyújtja, de komoly figyelemre nem számíthat. A pesti német színház megnyitásának századik évfordulója alkalmából *Gábor Gyula* oly adatokat állít egybe, melyeket *Bleyer Jakab* nem régen sokkal kimerítőbben és rendszeresebben foglalt össze. (Heinrich-Album. 156. l. s. köv.).

Lugosi Dömötör ebben a kötetben is folytatja a Magyar Színészeti Lexikon közlését. Az idejű kötet az L—M betűket tartalmazza. Ezzel az összeállítással tagadatlatlanul szolgálatot tesz az irodalomtörténetíróknak is. Azonban a most közölt részből is kitűnik, hogy a lexikon szerkesztőjét inkább napjaink színházi eseményei érdeklik, mint a színművészet régebbi munkásai. Ez az oka, hogy a magyar játékszín múltját elhanyagolva, főleg a jelenkori színházi szerzők és nem is elsőrangú színészek méltatására veti a fősúlyt. Helyén való lenne, ha a *Bayer József* alapvető munkáit szorgalmasabban felhasználná. Ott sok olyan érdemes színész nevére fog akadni, akiket egyelőre mellőz. (Pl. *Marosi József*, *Mayer Karolina* és *Antónia*, az 1833—37. évi budai színtársulat tagjai és mások). Ajánlatos, hogy a Lexikon végleges és önálló kiadásáig ezeket a hiányokat eltüntesse és a kirívó egyenetlenségeket megszüntesse.

VERŐ LEÓ.

Alexander Petőfi: The Apostel, Child John, Simple Steve, Cypress Leaves From The Grave Of Dear Ethel, Selected Lyrics. Translated by William N. Loew. New-York, 1912. 302. l.

Alexander Petőfi a címe William N. Loew magyar születésű new-yorki ügyvéd legujabb Petőfi-fordításának. Legujabb, mert csak az imént jelent meg, de legujabb azért is, mert ez nem első kísérlete a fordítónak. Loew már évtizedek óta buzgólkodik, hogy Petőfi költészetét az Egyesült Államok polgáiraival megismertesse.

1881-ben jelentek meg első Petőfi-fordításai a: *Gems from Petőfi and other Hungarian poets* című gyűjteményben. Ezt követte 1887-ben: *Magyar Songs* c. kötete, 1899-ben pedig a *Magyar Poetry*. Mind a három kötet anthologia magyar lírikusok műveiből. 1908-ban adta ki: *Magyar Poetry, Selections from Hungarian poets* c. gyűjteményét, melyben már 67 Petőfi-költeményt közölt angol fordításban. (Szülőföldemen, Cserebogar, A Dunán, Nemzeti dal, A magyar nemes, stb.)

Azok közül, akik Loew előtt s részint vele egy időben Petőfit angol nyelvre átültették, időrendben legelső Sir John Bowring, aki 1866-ban adta ki: *Translations from Alexander Petőfi, the magyar poet* c. könyvét. (Bolond Istók, János vitéz és 74 kisebb költemény.) Mivel nem tudott magyarul, német fordítást volt kénytelen használni; részben ez volt az oka annak, hogy egy-két sikerült darabot kivéve, nem értette meg sem Petőfi életbölcseletét és gondolkodását, sem pedig a dalaiban nyilvánuló hangulatokat és érzelmeket.

Már Ed. D. Butler, a British Museum könyvtárőre, jól értette nyelvünket, de ő, sajnos, csak két Petőfi költeményt ültetett át angolra; mindkettőt igen sikerülten. (1877.) Az amerikai Henry Phillips Jr. *Selections from the poems of Alexander Petőfi* c. kötete 19 költeményt tartalmaz. (1885.) Phillips eredetiből fordított, de mellesleg német és francia fordításokat is használt. A legjobb Petőfi-fordító eddig Frederic Walter Fuller. *Evadne and other poems* c. gyűjteményében tizenkét Petőfi-költeményt találunk. (London, 1894.)

A legteljesebb angol Petőfi-fordítás azonban mind ezideig William Loew most megjelent gyűjteménye. A címlap tudunkra adja, hogy a mű elárusításából származó tiszta jövedelmet a New-yorki Magyar Irodalmi Társaság egy Petőfi-szobornak New-York belvárosában való felállítására fordítja. A szóban forgó kötet ennek a felállítandó Petőfi-szobornak köszönheti megjelenését. Legalább is erre a megállapodásra enged következtetni az a körülmény, hogy W. Loew volt az, aki 1910 december havában Mikszáthról tartott felolvasása alkalmával a Newyorki Magyar Irodalmi Társaság tagjai előtt e szobor felállítását indítványozta. Az indítványt elfogadták, s Loew Petőfi-fordításával járult hozzá a szobor-alaphoz.

A kötet magában foglalja az Apostolt, János Vitézt, Bolond Istókot, a Cipruslombokat és 102 válogatott lírai költeményt.

Az Apostol versmértéke nagyjában ugyanaz, mint az eredetiben, az első három rész pedig még ezenfelül páros rimekben van visszaadva. Bár a rimek feltűnően jók, a rimelés nem válik előnyére a fordításnak. A gon-

datok sokat veszítenek eredetiségükből épen a rimek miatt. Elég ennek igazolására csak egy pár szakaszt összehasonlítani. A különbség feltűnő nagy a rimes szakaszok rovására. Szerencsére a rimes részek csak elevenésző töredékét alkotják az egész költeménynek, s így örömmel mondhatjuk, hogy az angol nyelvű közönség hű mását kapja e fordításban Petőfi gondolatainak.

Hibáztatható helyek nincsenek nagy számmal. Így az I. részben: A lég olyan nyomasztó a sőhajoktól és a penész szagától, a fordításban angolul: *The air is foul, the walls outpour a tainted, putrid breath.* A fordításban elveszett a megokolás első, költőiebb része, nincs szó benne a sőhajokról. Az I. rész vége felé: *Két fényes szem... mely nem fél senkitől, s melytől mindenki fél,* angol fordításban: *Bold fearless eyes, which strength and force do signalise.* Hiányzik az eredetinek szép ellentéte. Néha a fordító hozzá told egyetmást az eredetihez, tisztán csak a versmérték miatt: *Egy ablak tábláját ragadta meg, megrázta és sarkából kifeszíté, Loewnél: uprooted trees, broke window panes and carried fencies off.* (V. rész eleje.) Az eredetiben nincs szó sem fákról, sem kerítésekről.

Félreértés, vagyis inkább elnézés az olvasásban is fordul elő egy-két helyen. Így az I. rész közepe felé: *az alakok* mint álmoképek el vannak mosódva, angolul: *Obscured, dim is the window-pane.* Itt nyilván az *alakokat* olvasta *ablakoknak.* Érdekes a következő félreértés is: *Belled sem lesz kontár,* Loewnél: *I'll not make you a swineherd.* (VI. rész közepe.) Itt a *kontár* és *kondás* szót tévesztette össze a fordító. A XIII. rész közepe felé: *De pusztá most ez ablak nincs ott virága,* nincs ott a leány, fordításban: *The window 's bare, no light, no maiden there.* A *virág* szót nézte *világnak.*

A János Vitéz alexandrinusait 10—10 szótagos versekkel adja vissza, a páros rimeket azonban mindenütt megtartja. A költemény naiv hangját mindvégig híven tolmácsolja. A Petőfi népies kifejezéseinek megfelelő angol szófordulatot többnyire jól választja meg. Nem tartom azonban szerencsésnek a címét: *Childe John.* A *childe* szó nem fejezi ki azt, amit mi *vitéz* alatt értünk. *Sir John Bowring* így fordítja: *János, The Hero.* A *Hero* szó sem egészen kifogástalan, de azért közelebb áll az eredetihez. Ehhez a szöveghez is hozzátéveszt itt-ott egy-egy gondolatot a versmérték vagy a rim miatt. Sajtóhibának kell vennünk, hogy a XVII. rész 20. versszakának első sora vezet be a 19. versszakot is, úgy hogy e helyütt értelem-zavar keletkezik. A 19. versszak első sora: *«Tán rossz helyen járok», gondolta magában,* nincs lefordítva, helyette ez áll: *John told her who he is. She break's in though!*, vagyis: *Elmondotta János, hogy kit és mit keres...* Ez pedig a 20. versszak első sora, mely ekképen kétszer szerepel a fordításban.

Félreértésen alapszik, hogy a II. rész utolsó sorában *tehenekről* beszél, holott másutt igen helyesen *shepherd*-nek (juhásznak) mondja Kükörcza Jánost.

Nagy megszeppenéssel most vette csak észre
 Hogy imitt-amott van egy-kettő belőle.
 When lo! He finds that while he was away
 Some of the cows of his had gone astray.

A Bolond Istók fordítása korántsem oly szerencsés, mint a két előbbi költeményé. A címe: *Simple Steve*. Bowring: *Istók, The Fool*-nak fordítja. Loew elnevezését jobbnak gondolom. A sorok hosszabbak, mint az eredetiben, rendszeren 11—10 szótagosak és Petőfi félrimeivel szemben itt kereszt-rímekeket találunk. A fordításnak vannak igen szép helyei, de ezzel szemben sok a félreértett vagy nem hűen visszaadott rész. Loew szemmel láthatóan küzd avval a nehéz feladattal, hogy a jellegzetes magyar kifejezésekre megtalálja a megfelelő angol kifejezéseket. S ennek a feladatnak a megoldása nem mindig sikerül neki! Megengedem, hogy nehéz dolog Petőfinek egy-egy szóból álló kérdésében vagy felkiáltásában rejtlő gondolatát röviden s mégis hűen visszaadni.

Így alig hiszem, hogy a 3. versszak első sora: *Halj' az ur*, hűen volna így lefordítva: *List' my dear man*. Az eredetinek komikus ereje és zamatja egészen elvész a fordításban. A fordító a sorok hosszúsága következtében kénytelen egészen felesleges magyarázatokat fűzni az egyszer már szabatosan kifejezett gondolathoz. Úgyszólván versszakról-versszakra kimutathatók, hogy az utolsó másfél sor felesleges. S éppen ezzel a másfél sorral terjedelmesebb a fordító egy-egy versszaka az eredetinel. Muta-tóba csak egyet:

Ez komor tanya A hová az ifjú mégyen Mélyen benn a Pusztá közepében.	It is a dreary house he had espied Down in the prairies heart and where the night To spend his needs and reasoning decide, «Let's go!» He says, «I do myself invite.»
---	--

Itt az utolsó két sor teljesen felesleges, az első kettő tökéletesen kifejezi, amit Petőfi mond.

A költemény utolsó két versszakában egyáltalában szó sincs arról, hogy az anya le akarja fektetni a kis fiukat, sem hogy dédapa és apu megcsókolják őket. Mire valók tehát az ilyen mondatok a fordításban: *about to bed to be put by the mother* és *The great-grandfather and the father kiss the boys*. Nyilván csak a versmérték és rím kedvéért.

Egy dolgot azonban ki kell emelnem. A sok betoldás és az értelem-hűség ellen elkövetett hibák ellenére is meg kell állapítanunk, hogy a fordító eltalálta az eredetiben megnyilvánuló pajkos jókedvet, átértette Bolond Istók józan életbölcseletét, s együtt érzett a derék ifjú arany szívével.

A *Cypress Leaves*-ben a fordító lehetőleg megtartja az eredetinek versmértékét és rimelését. Nagyon hiven és ügyesen adja vissza ezeket a kis költeményeket. Petőfi gyöngéd, forró szerelme, mély elkeseredése, az egészen végig vonuló bánatos temetői hangulat találó kifejezést nyor Loew fordításaiban. Néha van csak egy-egy felesleges betoldás, csak olykor vész el egy-egy szebb kép, ami bizony kár. Így az «*Amott fönn*» című kis költemény utolsó versszakában:

Fölmennék édes örömet,
De vágyam hasztalan hevit,
Mert, ami fölsegítene,
Eltörve lajtorjám, a hit.

With glad rejoicing I would rise
To blessings unalloyed,
Not worthy I of Paradise,
My faith has been destroyed

nyoma sincs a szép költői képnek, szó sincs a lajtorjának és a hitnek azonosításáról.

A legjobban sikerült fordítások: Elmondom, mit eddig; Anyám, anyám; Játszik öreg földünk, Hiába várlak hát, Függek már a lant.

A *válogatott* költemények szintén az eredetinek versmértékével és rimelésével vannak visszaadva. A fordítások legtöbbje sikerült. A legjobbak: Füstbe ment terv, Megy a juhász a számaron, Alku, Anyám tyukja, Fa lennék, ha... Furcsa történet, A Csatadal két első versszaka (remek a hangutánzás), A gólya, Nemzeti dal, Ez a világ milyen nagy, Esik, esik, esik; Farkas kaland, A jó öreg korcsmáros, A magyar nemes, Élő halott.

A Reszket a bokor című költemény fordítása sikerült és értelmileg hű ugyan, de milyen más az, amit Petőfi mond az első versszakban és milyen más a Loew fordítása:

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá.
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál.

The rosebush trembled when
A bird on its twig flew;
My own soul trembles when
I think, my dear, of you.

Petőfinél a jelenítésben és az okadatolásban rejlik a költői hatás kulcsa, a fordítás lerontja ezt a hatást a mult használatával és a feltételes mondatfűzéssel.

Szépen van visszaadva a Szeptember végén, de itt is elvész egy-két költői mozzanat. Az első versszak 3. sorában a kérdés okvetlenül szükséges a 4. sor miatt: De látod amottan a téli világot? Loewnél ez állítás: But soon the mighty winter will prevail. Nem szabatos a 2. versszak utolsó két sorának fordítása:

S rá bírhat-e majdan egy ifjú szerelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

Or will some youth efface my memory,
And with his love soon dry the mournful tear?

Az eredetiben világos a célzás egy második házasságra, a fordításban csak elfeledésről van szó.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Loew kötete teljes mértékben kielégíti a jogos igényeket, sőt helyenkint messze felülhaladja várakozásunkat. Loew némelyik fordítása — és ilyen különösen az Egy gondolat bánt engemet — remeke az újabb angol műfordító-irodalomnak és mintája annak, hogyan kell Petőfit idegen nyelvekre fordítani.

VONHÁZ ISTVÁN.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A Hét. 1913. évf. 6. sz. — *Gina*. Móricz Zsigmond megtalálta Vajda János Ginájának arcképét, melyet a Hét hasonmásban közöl.

Az Est. 1913. évf. 33. sz. — *Pásztor Árpád*: *Pör egy 40,000 koronás könyvért*. Nyirkállai Tamás 1476.-i kézírata — a *Formulae Solennes* — régebben a pécsi püspöki könyvtár tulajdona volt, de elveszett. Most Horváth Antal, volt pécsi ügyvéd és műgyűjtő hagyatékából váratlanul előkerült. A tulajdonjog kérdésében a pécsi püspökség és a család között pörre kerül a sor.

Az Ujság. 1913. évf. 26. sz. — *Szabó Ervin*, a fővárosi könyvtár őrje, védekezik a Magyar Kultúra támadása ellen. Szerinte a fővárosi könyvtár nem mellözi a katolikus irányú műveket, hanem pártatlanul szóhoz juttat minden szociológiai és politikai irányt. Az sem áll, hogy könyvekre aránylag keveset és személyi járandóságokra sokat költenek. Évi 33,000 korona könyvszámlával szemben a személyi kiadás mindössze 64,000 kor.

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 1. sz. — *Császár Elemér*: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. Az 1711 és 1795 közt jelentkező német eredetű irodalmi áramlatok magyar jelentkezéseit vizsgálja. A hatvanas évekig német hatás szinte semmi; e félszázad inkább a román hatások kora. A hatvanas évektől kezdve a német hatás következő nyomai jelentkeznek: Gottsched és a Schaubühne hatása a piarista iskolai drámára; a könyvdramák elszaporodása, mely Agis-szal kezdődvén, szintén Gottsched hatásából indul ki; idejét mult mesés elbeszélések, heroikus regények beözönlése különféle eredetből, de német közvetítéssel; majd e század két utolsó évtizedében a német hatás befogadása tervszerűbb s mélyebb lesz; ekkorára nő fel ugyanis Kazinczyék német irodalom ismerő nemzedéke s innen kezdve újabb és újabb hullámokban érkezik hozzánk: a Bremer Beiträge köréből kiindulva Gellert moralizáló iránya; a Göttinger Hainbund köréből a líra szentimentalizmusa, majd a regényé; geszneri idillek, blumaueri paródiák, anakreoni költészet s végül a német hatás beözönlését tetőpontra juttatva, 1790 és 1795 közt, a német dráma. Érdekes, hogy többnyire a kisebbrendű német írók hatnak: a legnagyobbak hatása elenyésző. — *Váczy János*: *Kazinczy Ferenc eredeti művei*. K. F. eredeti

műveinek jegyzékét állítja össze, melyeknek akadémiai kiadása most veszi kezdetét. — *Hajnóczy R. József: A M. Tud. Akadémia Törvénytárunkban.* Tartalmát címével eléggé jelzi a cikk, mely különben mutatvány «Közművelődésünk közjogának vázlata» c. munkából. — *A tizedik összes ülés (1912 dec. 16.) jegyzőkönyvéből* idézzük a következőket: «234. Heinrich Gusztáv r. t. indítványozza Gróf Széchenyi István Naplójának és Leveleinek a tudomány mai igényeit kielégítő kiadását, mivel az eddigi kiadások rendkívül fogyatékosak. Javasolja: Küldessék ki bizottság, melynek elnöke az Akadémia elnöke, tagjai a főtítkár, a főkönyvtárnok és az I. és II. osztály részéről kiküldendő két-két tag. — Általános helyesléssel elfogadjatik.»

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 24. sz. — *6: Regényolvasmányaim.* Edith Graefin Salburgnak Reaction c. regényes elbeszéléséről, melynek hőse Széchenyi István.

Budapesti Szemle. 1913. évf. 1. sz. — *B. Szalay Gábor: Szalay Lászlóról (I).* Életrajz első részlete: 1855-ig. A cikk Szalay leveleinek nemsokára megjelenendő kiadásához bevezetésül fog szolgálni. — *Angyal Dávid: Jelenítés a Greguss-jutalomról* (I. Figyelő rovatunkban).

U. i. 2. sz. — B. Szalay Gábor: Szalay Lászlóról (II). Életrajz második és befejező része. — *Kéki Lajos: Móricz Zsigmond.* Gondolatmenetét tulajdonkép már ismertettük (Irod. II. 53.), mert e tanulmánya nem egyéb, mint az Élethez megjelent rövid vázlatnak teljes kidolgozása. Cikkíró szerint M. Zs. alig egypár éves írói pályafutása az elértéktelenedés folyamatát tünteti fel, «Á gyors termelésben költői ere mintha fogyna, kedves humora... kesernyés, sőt dühös bírálattá áporodik, fordulatos, eleven előadásmódja száraz élotképies rajznak ad helyet s mindenáron, tehetségének sajátossága ellenére is nagy concepsiókra törekvése hosszú regényekké szélesített vékonypenzű, novellisztikus esolekményekben akadozik. Ezen az úton egyre messzebb távolodik attól a művészi megizmosodástól, melynek érett gyümölcséül a magyar parasztleletnek igaz és költői rajzát nyújthatná.»

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 2. sz. — *Czeizel János: Kazinczy F. levelezése.* A Váczy-féle kiadás XXI. kötetének megjelenése alkalmából az egész Levelezés jelentőségét fejtegeti. (L. folyóiratunk: I. 254.). Fontosak e levelek; 1. mert minden kérdésre, mely e korszakra vonatkozólag felmerülhet, megtaláljuk bennük a felvilágosító feleletet; 2. mert stílus szempontjából is Kazinczy legértékesebb művei közé sorolhatók. — *Pável Agoston: A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai.* Amily szokatlan e tárgy a magyar irodalomban, oly általános a délszláv népköltészetben. Főkép a Bosanac-féle népköltési gyűjt. egyik darabja, a Kraljevics Markó hugárol szóló mutat feltűnő egyezést a m. széphistóriával. A szláv változatok leginkább abban térnek el a m. feldolgozástól, hogy 1. bennük a leány udvari szereplését többnyire megelőzi előzetes megkérgetésük; 2. nem az uralkodó, hanem valamelyik vezére szeret a leányba; 3. az események színhelye is más; 4. a gyanakodó vezér gyakran anyja

tanácsára rendeztetí a próbákat; 5. a vásáron az álvitéz lányoknak való holmikát is vásárol állítólagos hugai számára; 6. a próbák más sorrendben következnek; 7. Bankónak a megoldást siettető levele a szláv változatokban nem szerepel; 8. a szláv dalok hangja komoly. Az egész m. ének részek szerint megvan a délszláv változatokban, külön-külön azonban egyikben sem. — *Rózsa Dezső* a Magyar Shakespeare-Tár V. kötetét, *Király György* Henrich Arnold Enyedi-kiadását ismerteti. (Folyóiratunk: I. 110.) — *Heinrich Gusztáv* a Budapesti Philologiai Társaság XXXII. közgyűlése alkalmából elmondott elnöki megnyitó beszédét közli s ebben meleg szavakkal emlékezik meg Kont Ignácra. — *Gálos Rezső* az ungvári Gyöngyösi-Társaság II. Évkönyvét ismerteti. (Folyóiratunk: I. 49.) — *Alszeghy Zsolt* Garay János Árboc-ának a Heinrich-Emlékkönyvben közölt forráskimutatását újabb adattal egészíti ki.

Erdélyi Múzeum. 1912. évf. 6. sz. — *Molnár Géza* adatokat közöl a kolozsvári első színjátszó társaság történetéhez. — *f — y.* Badics Ferencnek Gyöngyösi István költeményeiről szóló értekezését ismerteti (1. folyóiratunk: II. 46.).

Ethnographia. 1912. évf. 5. sz. — *Birkás Géza: Ilosvai Toldija s az olasz és francia Rainouart-mondák.* Az ó-francia Vilmos-mondakör egyik hőse, Rainouart, a ciklus három chanson de geste-jében (Aliscans, Bataille Loquifer, Moniage Rainouart) szerepel. Híre, fordítások révén, Olaszországba is eljutott. Ez áttünetések közül az Andrea da Barberino-féle Storie Nerbonesi különösen nevezetes. A francia Rainouart s a vele azonos olasz Rinovardo szembeötlő rokonvonásokat tüntet fel Toldival. Mindkettőt nagy erő, faragatlanság jellemzi, melyet szánakozó szív ellensúlyoz; egyik sem erényekben tündöklő lovag, hanem iszákos, groteszk heroikomikus alak. Birkás Géza a következő egyezéseket mutatja ki élettörténetükben: 1. előkelő származás, de mostoha körülmények közt való elhanyagolt nevelés; 2. a testvérviszály, ezzel kapcsolatos gyilkosság s elbujdosás a szülei háztól; 3. a királyi konyhán való szolgálatteljesítés; 4. a király figyelmének felkeltése tornajáték alkalmával; 5. a szigeten vívott párbaj; 6. a barátruhában való párbaj; 7. az öklelőfa s egyéb kezdetleges fegyverek használata; 8. az udvari emberekkel való civódás és ebből folyó gyilkosságok. Ilosvai valószínűleg népmondák alapján írta meg munkáját, de azok a népmondák, részben olasz vagy délszláv közvetítéssel, a francia Rainouart-mondákból szívároghattak át hozzánk.

U. i. 6. sz. — *Karácsonyi János: Délszláv eredetű-e a Toldi-monda?* Birkás Géza a francia Rainouart-mondának hozzánk szívárgását olasz vagy délszláv közvetítéssel magyarázta. Karácsonyi közvetlen átvételt bizonyítgat. A Rainouart név északfrancia alak változata: Reginold, nálunk XII., XIII. sz.-ban igen elterjedt s Regginold, Rednold, Radnold, végül Radnót alakot öltött. A név tehát francia eredetre vall (vesd össze olasz: Raynold, német: Reinhard). Nagy kedveltsége arra vall, hogy a R.-ról szóló mondák az említett századokban már nálunk is széles körben ismer-

retesek voltak. Közvetítő lehetett a XII. sz.-ban hozzánk Franciaországból beköltözött két szerzetes rend: a cisztercita és a premontrei; kivált ez utóbbi, mely a néppel állandóan érintkezett. Ez hozta be s tette divatosá nálunk is a R.-nevet s ismertette meg a R.-mondát. A premontreiek első szállóhelye a nógrádmegyei Garáb volt, közel Told faluhoz, a Toldy nevű kismemesi család XIV., XV. sz.-i birtokához. E család tagjai közül kerülhetett ki olyan nagy erejű ember, kire a R.-monda ráragadhatott. Ilosvai korában a nógrádi Toldyak már izen elaprózódtak; ellenben ismert Ilosvai Tiszántúl laktában a nagyfalusi Toldy-családot s ennek egy Miklós nevű tagjához fűzte a Toldyról hallott mondát. Ezért nem lehet összeegyeztetni a történelmi nagyfalusi Toldy Miklós életpályáját az Ilosvai Toldyjáéval. — *Heller Bernát: Isten kardja.* Szemügyre veszi az Attila kardjáról megmaradt legrégebb följegyzéseket (Priscus, Jordanes, Lambert XI. sz. szerzetes) s az idevágó népmeséket, a germán hőmondák, a Chansons de Geste híres kardjait, egyéb európai és keleti kardmondákat; valószínűnek tartja, hogy e mondánk a germán néphit talajából származott: Attila a Siegfried kardját örökölte. — *Horger Antal és Sebestyén Gyula* Kriza mesemondó hűségéről nyilatkoznak, egy Erdélyi Lajostól származó ismertetés kapcsán; az első azt vitatja, hogy Kriza esztétikai szempontok szerint is stilizálta a néptől vett meséit, a második szerint ellenben csak a tájnyelvi sajátosságok érvényesítésében tartott fenn magának szabad kezét.

Hamburger Fremdenblatt. 1912. évf. 270. sz. — *Abel v. Barabás: Ein Nietzsche-Problem.* Petőfi hatásáról Nietzschére és Schopenhauer követőire.

Huszadik Század. 1913. évf. 1. sz. — *Kőhalmi Béla: Kapitalista könyvirodalom.* Szól a Révai-Franklin perről, mely tulajdonképen a banktőke és a magántőke harca. (A Franklin főrésztvényese a Hitelbank!) Cikkíró szerint ez a per olyan eleven bepillantást enged a magyar könyvkiadás rejtelmeibe, hogy «pl. Révai Mór beszédét és a König Gyula... beszédét az irodalom-tanársjelöltek köteles olvasmányai közé kellene felvenni. Hadd tudják meg, mi az a magyar irodalom.» (L. folyóiratunk: II. 119—120. l.)

Literarisches Echo. 1913 febr. 1. 613. l. — *Walter von Molo: Die Persönlichkeiten im Drama.* Elítélő nyilatkozat Molnár Ferenc, Biró Lajos és Lengyel Menyhért Bécsben előadott színdarabjairól.

Magyar Kultúra. 1913. évf. 2. sz. — *A fővárosi könyvtár és a radikálisizmus.* A névtelen cikkíró rútol személyeskedik. (De abban igaza van, hogy a székesfővárosi könyvtár könyvbeszerzése egyoldalúságot árul el. Nem ugyan azért, ami a cikkírónak annyira fáj, hogy a könyvtár tele van radikális-szocialista nyomtatvánnyal, hanem azért, mert a szociológián kívül a többi tudományokkal egyáltalában nem törődnek. Az meg egyenesen bántó, mennyire mellőzik a magyar könyveket s milyen előszeretettel vásárolnak minden olyan nyomtatványt, amely német, francia, angol vagy olasz címet visel. Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy e helyen egy

könyvre nézve a legjobb ajánlólevél, ha nem magyar nyelvű. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a vezetőség tele van jóakarattal és az ügy iránt való lelkesedéssel, hogy a budapesti könyvtárak közül ez a könyvtár iparkodik legjobban kielégíteni az olvasók kívánságait s hogy az alkalmazottak viszonylag még itt bálnak legelőzékenyebben a közönséggel.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 1. sz. — *Lehr Albert: Aranymagyarázatok.* V. László három versszakához. — *Simai Ödön: Kazinczy Ferenc nyelvújítása.* XXVIII. A küzdelem csak a költői irodalom újított nyelve, köznapitól eltérő dictiói miatt folyt, a tudományos műnyelv készítése pedig Molnár János Fizikájától (1777) a Helmezy-Bugát-féle szócintanig szinte zavartalanul folyt. Az orthológus törekvések először a Debreczeni Grammban nyertek részletes, tudományos kifejezést, mely sok tekintetben Adelung tanításaira támaszkodik. — *Leffler Béla: Gyarmathi Sámuel levele a stockholmi Tudós Társasághoz.* A svéd Literatur-Tidning 1797-iki évfolyamából közli a címben jelzett latin levelet, melyet a Göttingában tartózkodó Gy. S. küldött a Stockholmba utazó Lenz pædagogussal, hogy adja át svéd barátainak s keltse föl érdeklődésüket a magyar-lapp nyelvrokonság iránt. E levél kapcsán a nevezett folyóiratban nemcsak a magyar-lapp nyelvrokonságról jelent meg egy részletes cikk, hanem a korabeli magyar irodalomról is, valószínűleg a szerkesztő tollából.

Magyar Nyelvőr. 1912. évf. 10. sz. — *Simonyi Zsigmond: Sylvester homályos szavai.* Egy-két szómagyarázat a Heyden Sebald-Sylvester-féle Beszélgetések szövegéhez. — *Bél Mátyás Der Ungarische Sprachmeister-ének* (1729) bevezetéséből egy szakasz szó szerint közölve, mely a magyar nyelv jelességeit dicséri.

U. i. 1913. évf. 1. sz. — *Kovács Asztrik: A legrégebb magyar élclapból.* Gaal György «Tudós Palóc avagy Furkács Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor urához írt levelei» c., 1803/4-ben, hat havi füzetben megjelent sorozata tekinthető az első magyar élclapnak. Az akkori köznyelvet jellemző szavait, kifejezéseit közli a cikk. — *Eckhardt Ferenc, Szekfű Gyula és Takáts Sándor: A budai basák magyar levelei.* Az akadémia nyelvtud. bizottságához intézett beadványa a nevezetteknek, melyben a budai basák 1541 és 1620 közt kelt magyar leveleinek kiadására vállalkoznak. Csatolva mutatóba két levél. — *Kovács Márton* ismerteti Pataky Erzsébet értekezését az íző kódexek nyelvéről. — *Filologus* helyreigazítást közöl Lehr Albert egy Arany-magyarázatához.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. 1. sz. — *Imre Sándor: Széchenyi és a magyar nevelés jövője.* Értékes fejtegetések Széchenyi világfelfogásáról, gyakorlati életbölcseletéről, közéleti erkölcszótanáról és nemzetnevelő gondolatairól. «Széchenyi gondolkodása a szónak magasabb értelmében nevelői gondolkodás... Széchenyi jelentősége nevelésünk jövőjére azért igen nagy, mert hatása alatt a politikai és nevelési feladatot teljesen

egynek látjuk... Széchenyi szellemében nevelői gondolkodásunk és iskolai nevelésünk mai feladata a nemzeté nevelés.»

Magyarország. 1913. évf. 8. sz. — Rexa Dezső: Kuthy Lajos. Megemlékezés Kuthy Lajosról, születésének századik évfordulója alkalmából.

Nyugat. 1913. évf. 2. sz. — Babits Mihály: Az irodalom karácsonya. Egy verskötetet ismertetve, hozzászól a mai költői nyelv kérdéséhez is, Beöthy Zsolt egy hirlapi (Az Ujság karácsonyi számában megjelent) nyilatkozata kapcsán, mely újabb lírikusaink közül Kozma Andort emelte ki dicséroról. Az ifjak forradalmában nem a hagyománytól való elszakadást, hanem ahhoz, kivált a Vörösmarty-féléhez való visszatérést lát. — **Fenyő Miksa: Beöthy Zsolt — Herczeg Ferenc.** Beöthy Zsolt imént említett nyilatkozatához s Herczeg Ferenc Petőfi-társasági elnöki megnyitójához szó hozzá a maga jól ismert, választékos modorában. Véleményénél jobban érdekel bennünket maga a temperamentumos kritikus. Mélység, tömörség és erő jellemzi ritka, de rövid felszólalásait. Imádja a mélységet s legalább is a látszatát minden körülmények között kidolgozza: bűvararangot ölt még akkor is, mikor csak lábvizet vesz a kritikai gondolkodás patakszélein. Művészi szállítója a tömörségnek is: préselve adagolja a hígat; innen írásainak rendkívüli feszültsége, robbanékonysága. Mondatai félelmetes erővel sujtanak: nem esoda, hogy ő lett a Nyugat «irodalompolitikájának» a boldogabb vége. Ritkán ütnek vele, de nagyot; s nincs az a népnemzeti fokos, mely hathatósabban orvosolná a nézetkülönbséget. E tulajdonságának köszönheti, hogy irodalmunk géniusza őt szemelte ki a népnemzeti irány kiirtására. Oroszlánrésze volt annak a kivívásában, hogy «az a három-négyezer ember, aki Magyarországon a nemzeti barbársággal szemben a magyar kulturát jelenti», pont a Nyugat zászlaja alá sereglett. Feltűnt, hogy cikkecskéje ezúttal nincsen felosztva három részre. Pedig korábbi «műveiben» az arabs számok oly érthetően tudták jelezni a tagoltságot, hogy lehetetlen volt észre nem venni. Avagy kritikai pályafutásán forduló ponthoz ért s végképpen áttér a neki-neki-durálásos kritikáról az egynagyrendületüre? Bármint alakuljon is írói fejlődésének lázvonala, egyet biztosan tudunk: ő lesz mindenha a nagy igazságtevő, ő lesz és ő marad: pőrölye Nyugatnak.

U. i. 1913. évf. 3. sz. — Schöpflin Aladár: A magyar kritika. Voltak, vannak kitünő kritikuskaink, de sokak nevében szóló, közvéleményt jelentő kritikánk nincs. Mert csekély még ma is az irodalmi érdeklődés. Hirlapi kritikánk silánysága mutatja, hogy az olvasók tömege nem is kíván irodalmi kritikát. A színi kritikában Ambrus Zoltánt, az irodalmi napi termelést nyomou kísérorben Iguotust emeli ki. «A független és bátor kritika annyi önfeláldozással jár a mi szükös viszonyaink között, amennyire csak ritka ember képes.»

Országos Középkolai Tanáregyesületi Közlöny. 1913. évf. 11. sz. — Gesztesi Gyula ismerteti a két legrégibb magyar nyelvű nyomtatványnak Melich-féle kiadását. (Irod. I. 289., II. 60.)

Pesti Napló. 1913. évf. 35. sz. — *Benedek Áladár.* Megemlékezés az 1860-as és 1870-es évek népszerű költőjéről, aki most ünnepli félszázados írói jubileumát.

Polybiblion. Revue Bibliographique Universelle. Partie Littéraire. 1912. évf. 441. l. — *E. H.* röviden ismerteti Pázmány levelezését Hanuy Ferenc kiadása kapcsán (Petri cardinalis Pázmány. . . Epistolae collectae. I—II. Budapest, 1911.).

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1913. évf. 1—4. sz. — *Pruzsinszky Pál: Bod Péter és munkái.* Folytatólagos cikksorozat B. P. születésének kétszáz éves fordulója alkalmából.

Revue de Hongrie. 1912. évf. 12. sz. — *Ferenczi Zoltán: Petőfi, poète de la liberté.* A költő exaltált szabadságszeretetét jellemzi s vázolja költészetében való megnyilatkozását. — *Olivier Bournac* francia fordításban közli Petőfi három költeményét.

Revue Historique. 1912. évf. 2. sz. — *A. Renaudet: Érasme sa vie et son oeuvre jusqu'en 1517.* Részletes életrajz első része Erasmus leveleinek Allen-féle kiadása alapján.

Sárospataki Retormátus Lapok. 1913. évf. 1. sz. — *Harsányi István: Hányszor olvasta át I. Rákóczi György a bibliát?* Az Ó-testamentum könyveit 13-szor, az Új-testamentumot pedig 32-szernél többször. Ezen kívül több érdekes adatot sorol fel a cikkíró a híresebb régi magyar bibliaolvasókra nézve. Szemere Pál édesatyja pl. 190-szer olvasta át a Szentírást!

Századok. 1913. évf. 1. sz. — *L.: Gúnyvers Lorántffy Zsuzsannáról.* Nyolc sorból álló magyar vers, melyet a közlő egy könyvtábla belsejére írva talált. Az írás XVIII. századi. A névtelen katolikus verselő a fejedelemasszony református hitvitázását gúnyolja.

Uránia. 1913. évf. 2. sz. — *Pap Károly: Tóth Ede leveleiből.* A mult évfolyam 4. számában olvasható levelek folytatólagos közlése. (1874—1876.)

Világ. 1913. évf. 34. sz. — Gyorsírói följegyzések alapján közölve *Riedl Frigyes* egyik egyetemi előadása: *Görgy a magyar költészetben.* (Az «áruló-típusról» szóló bevezetés után ismerteti Petőfi, Vörösmarty, Bajza, Tompa, Vas Gereben, Arany János, Arany László, Jókai Mór, Gyulai Pál, Lévy József, Szász Károly, Tisza Kálmán, Radó Antal és Kozma Andor idevonatkozó verseit.)

FIGYELŐ.

A Greguss-jutalom. (*Angyal Dávid jelentése a Greguss-díjról: Buda-pesti Szemle. 1913. évf. 1. sz.*) — A Kisfaludy-Társaság most adta ki első ízben a Greguss-jutalmat. A legjobb kritikai dolgozat, festmény, drámai szerep, szobrászati mű, zenei mű és épület szerzőjét, a mondott sorrendben évről-évre felváltva, tehát ugyanazon jutalmazandó területre hat-évenként visszatérve, illeti meg, Greguss és neje Kemény Mária 1882-i közös végrendelete értelmében, ez az ezer forintos jutalom. A hat, jutalmat igénylő körnek megfelelően, a Kisfaludy-Társaság hattagú bizottságot szervezett, melynek tagjai: Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, gr. Zichy Géza, Alexander Bernát, Riedl Frigyes és Angyal Dávid. E bizottság, melynek minden tagja egy-egy külön körnek az előadója, évről-évre három szakértővel, a jutalomra akkor jogosult kör szakértőivel egészíti ki magát. A jelen esetben, mikor a legutóbbi 6 esztendő legjobb kritikai dolgozata volt kitüntetendő, a bizottság Vargha Gyulát, Kozma Andort és Hegedűs Istvánt hívta meg szakértőként, az előadói tiszt pedig Angyal Dávidra várt. Talán már itt, a bizottság névsoránál, rámutathatunk egyik forrására annak a zavarnak, vagy legalább is kényes helyzetnek, melyre a bizottság tagjai juthattak, mikor a jutalom odaítéléséről kellett dönteniük. Mert, mint Angyal Dávid jelentéséből kiderül, a hattagú bizottságnak nem kevesebb mint négy tagja — Beöthy, Berzeviczy, Alexander, Riedl — szerepelt azon hat kritikus között (a másik kettő Ambrus Zoltán és Keszler József volt), «kiket a bizottsági tagok a jutalomra érdemesek közt leginkább említettek»; s végül is a jutalmat a bizottságnak egy ötödik tagja, érdekes fordulattal maga a referens: Angyal Dávid nyerte meg, — nem a bizottság, hanem a Kisfaludy-Társaság határozatából. Mi kész örömmel gratulálunk a jutalmazottnak s teljes meggyőződéssel valljuk az említett kitünőségek jogosultságát is. De épen azért tartjuk, ha szabad így mondanunk: tapintatlanságnak, vagy legalább is ügyetlenségnek a Kisfaludy-Társaság részéről, hogy a bizottságot a jutalomra leginkább praedestináltakból állította össze. Sokkal fesztelenebbnek hisszük ugyan-ezen bizottság helyzetét, ha majd festmény, drámai szerep, szobrászati mű, vagy épület megjutalmazása válik feladatává; ismét kényes helyzetbe jutnak azonban, ha majd a zenei mű évköre szólítja őket ítélkezésre; mert míg festő, színész, szobrász, építész egy sincs, zenész már van közöttük egy. Most kritikai műről volt szó, s őt közöttük a jutalmazható

kritikus! A bizottságok ilyen összeállítása különben nemcsak ez esetben, s nemcsak a Kisfaludy-Társaságban hívja ki a helytelenítést. Megelőzni a bajt könnyű lett volna. Van a Kisfaludy-Társaságnak sok kitünő tagja, (itt vannak mindjárt a meghívott szakértők is), akik, anélkül, hogy ki-nézettjei volnának a kritikai jutalomnak, teljes hozzáértéssel, megbízható, s mindenektől bizonyára szívesen fogadott itélettel tudnák megoldani feladatukat. A mostani helyzetben meg kellett történnie annak a fonákságnak hogy az 1906 és 1911 közt felgyülemlett kritikai irodalomnak abból a nagy fáradsággal összeállított áttekintéséből, melyet a referens nyújtott be, épen csak a megjutalmazottnak — a referensnek — a neve hiányzik. Már pedig a megjutalmazott bizonyára méltó volna rá, hogy kritikai érdemei leltározassanak.

Maga a jelentés elvi szempontok tisztázásával kezdődik. Hogy kritikai művön mit ért, azt Greguss végrendelete világosan meghatározta: irodalmi és műtörténeti korrajz, írói (művészi) élet- és jellemrajz, s egyes műalkotásról írt bírálat: egyaránt igényelheti eszerint a jutalmat. Mindamellet a bizottság jónak látta a — valóban szükséges — korlátozást. Kimondotta u. i., hogy az irodalom- és műtörténeti irodalmat főképp esztétikai értéke szerint fogja mérlegelni, s oly műveket fog különösen figyelembe venni, »melyekben a műkritikus boncoló és jellemző tehetségének bizonyos fokú érvényesülése» mutatkozik. Nagyon helyes korlátozás és bizonyos, hogy Greguss szándékaival egyezik. Kétségtelen, hogy Greguss nem adatgyűjtő, közönségesen filológiaián mondott munkálatokra gondolt, hanem olyanféle kritikai munkásságra, aminőt ő maga is gyakorolt (az állott legközelebb a lelkéhez), s amelyben a minden körülmények közt szükséges filológiai alapvetésen túl, arra támaszkodva, de azt lélekkel hevítve át, finom műérzék tartja a kormányt. Egyéni színezetű, esztétikai értékű kritikára gondolt. De (mellőzve a képzőművészeti irodalmat), a minket érdeklő irodalmi kritika gyakorlói közül kiket méltat a jelentés? A kiemelteket leszámítva, íme a névsor: Horváth Cyrill, Katona Lajos, Ignotus, Mikszáth, Papp Ferenc, Vértesy Jenő, Haraszi Gyula, Erdélyi Pál, Ferenczi Zoltán, Zlinszky Aladár, Horváth János, Négyesy László, Legifj. Szász Károly, Váczy János, Kéki Lajos, Császár Elemér, Oláh Gábor, Pintér Jenő, Voinovich Géza, Gragger Róbert, Heinrich Gusztáv, Pap Károly, ifj. Dengi János, Hartmann János, Várdai Béla, Földessy Gyula. Mindenemű tudományos munkásságot érdeme szerint méltatunk: de hány van e nevek között, aki a fent megjelölt értelmű kritikai munkásság címén szóba sem jöhet! Hány, kinek nevével ugyanolyan jogon még szaporítani lehetne a névsort! Hogy pl. csak a könyv-terjedelműekre szorítkozzam, ott volna még Horánszky *Bacsányja*, Paulovics *Reviczkyje*, és Sikabonyi A. *Komjáthyja*. S mily kevés viszont e névsorban akit összes munkássága, egész egyénisége szembetűnőleg kritikus tehetségnek vall! A referens nagy terhet vett a vállára; jóakarattal igyekezett megfelelni Gregus kívánásának, mikor nemcsak a jutalomra méltán versenyzőket, hanem a hátrább maradottakat is napvilágra hozta: de ezzel, mint a névsor vallja, fölösleges ballasztot vett be hajójába, s ami fájlandóbb: épen túlzott

szorgoskodásával, megtévesztő képet rajzolt kritikai irodalmunk mai állapotáról, mely az ő jelentése tükrében igen tetszetősnek, sőt gazdagnak látszik, melynél pedig szánandóbb, elhagyatottabb, elárvultabb, gazdátlanabb uradalma nincs a mai magyarságnak.

A jelentés szerint abban is megállapodott a bizottság, hogy a napi-és hetilapok kritikáinak ismertetéséről lemond. Megokolása igen érthető, kivált a jelen esetben, mikor a referensnek mindössze két hónapnyi ideje maradt a kiválasztás nagy munkájának elvégzésére. Mindamellett nem volna helyes, ha ez a határozat a jövőben is érvényesülne. Mert napi-és hetilapoknak is lehet közfigyelmet ébresztő, s épen gyakori megszólalásával jótékonyan ható jeles kritikusa, akit csak azért mellőzni, mert sok más, ismeretlen vidéki lapocskákba irkáló kritikonc-sarjadékkal már csak ezek nagy száma s ismeretlensége miatt sem mérhetnők össze: méltánytalanság volna. Lám, Keszler József nem is maradt ki a jelentésből, sőt azok közé került, kiket a bizottság valamely tagja jutalmazandónak vélt. Sajnos azonban, hogy ez elv keresztülvitele folytán Schöpfin Aladárnak csak a neve említettik, mintegy az eleve kirekesztettek között. Igaz, hogy önálló munkát nem adott ki, de hát Keszler József sem adott a kívánt időközben. Pedig Schöpfin Aladárnak elvégre megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó és sokszor rossz-hiszemű, ipari, üzleti hírlapkritikák mai csúf korában egy hetilapunk hasábjain már évek óta finom érzékkel, művelt izléssel, tisztos modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkekésői támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak. Jóhiszemű, becsületes kritika a hírlapirodalomban, mely egy kiterjedt olvasóközönnyel állandóan érintkezik: mindenesetre megérdemel, ha egyebet nem, egy meleg kézfogást. Újabban pedig egy-két nagyobb lélegzetű esszaye is jelent meg, melyek visszamenőleg is a komoly hivatottság fényével világítanak rá említett hírlapi kritikáira. Vajda Jánosról írt tanulmánya napjaink egyik legértékesebb kritikai terméke. — Valószínűleg ugyanazon ok miatt maradt el Babits Mihály méltatása is, jóllehet két dolgozata (Petőfi és Arany; Az irodalom halottjai) önállóan is megjelent (Nyugat Könyvtár, 18. sz.) még 1911-ben. S nem kell nyugatosnak lennünk, hogy hivatottságát elismerjük. Kétségtelen, hogy a főntebb, elősorolt méltatottak között alig található csak egy is olyan, ki vele mű-érzék és esztétikai képzettség dolgában a versenyt fölvehetné. Érthetőbbnek látszik, hogy Ady Endre Petőfi-tanulmányáról hallgat a jelentés, noha költészetéről, az egyik méltatottal vitakozva, megmondja a maga véleményét. Ady természetesen távol áll mindattól, mit közönségesen kritikának szoktunk nevezni: sem a megelőző filológiai alapvetést, sem aprólékos mérlegelést nem várhatni tőle, mindamellett van abban a Petőfi-tanulmányban igazi szerencsés intuición, s minden szabálytalansága ellenére is annyi eredetiség, mellyel szokatlan elevenséget visz bele a tárgyalt évkör kritikai képének színeibe. Általában hiányzik e képből, ami pedig a valóságban — s épen a mellőzött hetilapokban — igen feltűnően jelentkezik: a subjectív, az impressionista, a köldöknéző kritika tárgyalása, melynek szószólója

Hatvany Lajos volt (Én és a Könyvek) s amely kihívja a cáfolatot, vagy legalább a megbeszélést. Greguss bizonyára nem ok nélkül kívánta, hogy ne csak az elismert, érdemes kritikai művekről emlékezzék meg a jelentéstevő, hanem szemlét tartson az összes termelés felett. Az ő szeme előtt a jutalmazandó kör hat-hat évi termésének kritikai megvilágítása lebeghetett követelményképen, a termelésnek oly összefoglaló áttekintése, mely, míg az egyeseket bírálja, értékeli, másrészt jellemzi s meghatározza egy-egy évkör kritikai irányait, szétágazó törekvéseit. A napi- és hetilapok elvszerű kizárása eleve csonkaságra kárhuzhatja a rajzolandó képet. Korántsem gondolunk mi a hírlapok ezreinek lámpással való átkutatására, csak azt tartanók kívánatosnak, hogy aki kritikai munkásságával már kétségtelenül feltűnt, vagy amely kritikai irányzat (ha még oly félszeg is!) szinte kézzelfoghatólag a szemünkbe ríki: ne maradjon ki a hűség rovására, a kép egészéből, csak azért, mert egy elvi megállapodás tiltja, hogy észrevegyük.

Még egy elvi kérdést tisztázott a bizottság, mielőtt az ítélkezéshez fogott: a halottak jogát írta körül. Elhatározta, hogy «oly író, ki a sorra kerülő évkör akármely csekély részében még élt s akár új munkával, akár régebbi munkái gyűjteményével lépett föl» — nem hagyhat figyelmen kívül. Ennélfogva Kemény Zsigmond, Salamon Ferenc, Keleti Gusztáv, Péterfy Jenő már nem jöhetnek szóba, de igen Katona Lajos, Mikszáth Kálmán, Gyulai Pál, kiknek életük még belenyúlt az ezúttal soros évkör elejébe. Helyes megvédelmezni a halott jogát; sőt igaz van a jelentésnek, hogy még jobban kell rá vigyázni, mint az élőre; «mert a halottnak ritkán akad védője, az élő ellenben a maga erejével s a mások segítségével kárpótlást szerezhet sérelmeiért». Nem kell azonban mondanunk, hogy a halottnak a védelme ezúttal mennyire időszerűtlen volt: Gyulai Pál semmi esetre sem szorult reá; Mikszáth kritikai műve (mellyel a referens vitakozik) csak egy eldugott kis cifrázata az ő trónusának, s minden fölelevenítés ellenére is látatlan marad költészete szomszédságában; Katona Lajos emlékét pedig méltó tisztelet és becsülés övezi. Ellenben, ha a mondott korlátozás a jövőre is irányadó marad, megtörténhet, hogy épen a halott jogát fogja csonkítani. Csak az kell hozzá, hogy valamennyivel a soros évkör kerete előtt haljon meg valamely író, munkáit ellenben az évkörön belül adják ki: már akkor nem jöhet szóba, s ha életében nem méltányolták, holt után a Greguss-jutalom sem törődik vele. Tehát sem az aktuális viszonyok nem indokolják, sem a jövő eshetőségei nem tanácsolják a mondott korlátozást.

Lehet, hogy ezt a korlátozást a Gyulaira való tekintet sugalta, az a szép gondolat, hogy a kritikai díj első kiadása a legnagyobb magyar kritikus emlékéhez fűzessék. A jelentés végső lendülete hivatkozik is a kegyelet szent érzésére. Alig hihető azonban, hogy Greguss a kegyelet céljaira szánta volna e kritikai jutalmat. S úgy látszik, a bizottság sem volt egészen azon a véleményen; mert míg abban valamennyien egyetértettek, hogy Gyulai Pál három bírálat-gyűjteménye vagy egy, vagy más tekintetben az évkör minden enemű kiadványát felülmúlja: azt a

gondolatot már, hogy a jutalmat ezeknek a műveknek adja, a bizottság csak szótöbbséggel fogadta el, maga a Kisfaludy-Társaság pedig, igen helyesen, egészen elajátta. E kegyeletes érzésből eredő szándék tehát a díj odaítélésében hatástalan maradt: a jelentésre azonban rányomta bélyegét. Ha ugyanis Gyulai művei részt vesznek a versenyben, akkor egyszerre fölsőlegessé válik minden mérlegelés: apriori tudhatja mindenki, hogy a páлма csak neki ítéľhető oda. Ez a tudat tehát felmenti a jelentéstevőt a tulajdonképeni ítéľkezés alól, ami a tárgyalt kritikai műveknek egymáshoz viszonyított értékelésében állana. Nem is találunk ily értelemben vett kritikát a jelentésben. Angyal Dávid előzékenyen, nagy jóindulattal szól mindenkiről, vitatkozó részleteiben is igen tapintatos, szépet, dicsérni valót mindenkiiben talál: de kritikai érték dolgában nem méri össze őket. Miért is mérné, hiszen Gyulai Pál úgyis a legnagyobb. Ezt bizonyítani sem kell, még saját jeles Gyulai-tanulmányára sem kellene utalnia az őnisméľtés elkerüľése végett: elég csak a köztudatra hivatkozni. Ha azonban Gyulai Pál nagy nevét kiképezljük belőle, mindjárt más képet öľt a jelentés. Akkor a Gyulain kívül kiemelt hat élő kritikus (Alexander, Ambrus, Beöthy, Berzeviczy, Keszler, Riedl) méľtatása sem férhetett volna el a mostani keretekben, akkor ezekről is nem ismertetést, hanem bírálatot kaptunk volna a referens tollából.

Céľünk csak az elvi kérdések megvitatása volt, melyeknek hitűnk szerint helytelen eldöntése okozta, hogy a nagy fáradtsággal és lelkiismeretességgel készűľt jelentés nem az lett aminek vártuk s aminek nyűjtására a jelentéstevő teljes mértékben hivatott lett volna, vagyis hogy nem lett az utóbbi hat év kritikájának a kritikája.

Végűľ még csak két, s most már nem elvi megjegyzést. A jelentéstevő úgy látszik, elnézte Ignotus Kisérletek c. kritika-gyűjteményét. Szól ugyan Ignotusról, de csak Olvasás Közben c. apróságai kapcsán; holott ha kritikáról van szó, ez utóbbi teljesen mellözhető, de a Kisérletek semmi esetre sem. Salnálatos továbbá, hogy Oláh Gábor méľtatása pusztán Petőfi képelete c. könyvére támaszkodik, minthogy, amint a referens megjegyzí, Írói Arcképeit (melyek egyikét pedig máshonnan már igen előnyösen ismeri) a fővárosi könyvtárakban nem tudta megszerezni! Csodálatos, hogy a muzeumi könyvtárban nincs meg. De mindenesetre nagy kár, hogy ki-maradt, nemcsak komoly belső értéke miatt, hanem azért is, mert mint egykorú irodalomról szóló kritika-gyűjtemény az időrendben is legelsők, az úttörők és példaadók közé tartozik. Ő az, harmadmagával: Babits Mihálylyal és Schöpfung Aladárral, ki kritikus címen leginkább szóba jöhetne az ifjabb írói nemzedékből; ők hárman azok, akikről még legtöbbet várhatunk; ők azok, akik jó szót, biztatást leginkább érdemelnének s ők azok, kiktől Angyal Dávid jelentése céľtalan elvi korlátok miatt hallgat, vagy kiesinyes könyvtári akadály miatt csonkán ítéľkezik.

rg.

A Kisfaludy-Társaság 1913. évi közgyűľése. Február elején volt a Kisfaludy-Társaság tagválasztó gyűľése, melyen az üresedésben levő rendes

tagsági helyre Császár Elemér egyetemi magántanárt választották meg 18 szavazattal. Ellenjelöltje nem volt.

Hatvanhetedik közgyűlését február 9-én tartotta a Társaság. Beöthy Zsolt elnöki megnyitójában báró Eötvös József és Szalay László emlékét újította meg. Vargha Gyula titkári jelentése után Szabolcska Mihály, Pekár Gyula és Zempléni Árpád tartottak felolvasást, végül Rákosi Jenő adta elő az idegen elem beáramlásáról szóló tanulmányát. Az ünnepi lakomán Beöthy Zsolt elnök Eötvös József emlékére mondott felköszöntőt.

Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeinken. A budapesti és kolozsvári egyetem tanárai az 1912—1913. tanév második felére a következő előadásokat hirdették.

A budapesti egyetemen. — *Beöthy Zsolt* r. t.: Az irodalomtörténet elmélete. Heti 4 óra. A ballada elmélete és története. 1 óra. Magyar iskolai olvasmányok. 1 óra. — *Négyesy László* r. t.: A magyar epika Vörösmartytól fogva. 4 óra. XVIII. századi lírikusok. 1 óra. A magyar irodalomtörténet vázlat. 2 óra. — *Riedl Frigyes* r. t.: A magyar irodalom fénykora. 4. óra. Irodalomtörténeti gyakorlatok. 1 óra. — *Horváth Cyrill* m. t.: Lírai költészetünk a XVI. században. 2 óra. — *Szinnyei Ferenc* m. t.: Arany János. 2 óra. — *Császár Elemér* m. t.: A XIX. század magyar költészete. 2 óra. — *Melich János* c. rk. t.: Legrégibb nyelvemlékeink olvasása. 1 óra.

A kolozsvári egyetemen. — *Dézsi Lajos* r. t.: A XVI. századi magyar irodalom története. 5 óra. Irodalomtörténeti gyakorlatok. 2 óra. — *Gyalui Farkas* m. t.: Az időségi sajtó története s bibliográfiája. 2 óra.

Néhány szó a Petőfi-kérdéshez. A Irodalomtörténet januári száma egy cikket közölt *Marót Károly* tollából *Fejezetek a Petőfi-kérdéshez* címen. Ez a cikk kritikában részesíti a Petőfi-irodalom összes ismertebb alkotásait, s az én könyvem bírálásánál erre az eredményre jut: «Barabás könyvével a nehézségeket nemhogy megoldottnak nem tekintjük, hanem éppen a *nagy könyvből* kiáradó, lezáró igény folytán csak újból és szomorúbban össze-zavarva látjuk.»

Ez és csak ez a mondat indít arra, hogy néhány szóval válaszoljak a cikkekre. Nem is annyira válasz lesz ez, mint tisztán irodalomtörténeti érdekű felvilágosítás, mellyel már régen tartozom a nyilvánosságnak, mert több bírálóm esett abba a tévedésbe, hogy *Petőfi* című, 1907-ben megjelent munkámat befejezett egésznek tekintette, pedig ez csak egy *5 kötetes Petőfi-monografiának első, bevezető kötete*, mint erre könyvem befejező sorai a legvilágosabban és félreérthetetlenül utalnak.

De miért nincs rajta a címlapon — kérhetnék olvasóim — a szokásos megjelölés: *Első kötet*. Erre akarok itt felvilágosítást adni. Az ötkötetes munka egész anyaga fejezetről-fejezetre rendezve volt 1906-ban s ugyanakkor készült el teljesen az első kötet. Én a teljes munkát felajánlottam a *Franklin Társulatnak* olyanformán, hogy az első kötet azonnal megjelenik, s a többi kötet egyéves időközökben. A Franklin-Társulat

igazgatója kezébe vette az ügyet és mindent elkövetett, hogy a munka illetően kiadása létrejöjjön. Azzal tisztában volt, hogy egy ilyen nagy terjedelmű munka kiadása esetleg anyagi kockázattal járhat, s épen azért illetékes irodalmi fórumokhoz fordult támogatásért, hogy a művet kiadni és honorálni lehessen. Minden fáradozása kárba veszett, mert senki sem akadt, aki egy ilyen nagyszabású Petőfi-monografiának szükségét látta volna. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy az egyetlen, aki a kiadásra kereste a lehetőségeket, *Endrődi Sándor* volt, de egyedül ő sem valósíthatta meg a dolgot. Így történt, hogy a Franklin-Társulat kiadta az első kötetet önállóan; de természetesen nem lehetett megjelölni, hogy *Első kötet*, mert befejezetlen munkát, ha a folytatás megjelenése nincs biztosítva, senki sem vásárol.

Az első kötet megjelent, a többi kötet anyaga, évek sorának fáradságos munkája, az íróasztal fiókjában rendszerezve várja, hogy formába öntsem. De kérdem, lehet-e egy ilyen irányú ötkötetes művet a kiadásra való minden kilátás nélkül megírni annak, akinek élnie is kell? Ha akkor irodalmi köreink nem zárkoznak el a kiadás elől, ma a munka közkézen foroghatna. És ha a kritika munkámat nem tartotta «Petőfi befejezett szellemi arcképének», abban tökéletesen igaza van. Mert lehet-e befejezett az az arckép, ha a munka nagy része hátra van? Hiszen mindaz, amit munkám hiányául felrónak, a többi kötet anyagát alkotja. Rám nézve elég elégtétel az, hogy e könyv megjelenése után alig jelent meg valamire való munka Petőfiről, mely ne használta volna fel azt, ami művemben eredeti. A mű tehát így csonkán is szolgálatot tett a magyar irodalomtörténetnek.

BARABÁS ÁBEL.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Magyar Tud. Akadémiai Almanach. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1913. 276 l. Franklin-nyomda. — Hozzáköteve: *A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai és ügyrendje.* Budapest, 1912. 164 l. Franklin-nyomda.

A gondosan szerkesztett kötetet polgári és csillagászati naptár vezeti be. Ezután következik az akadémiai névkönyv, melyben az akadémiai tagok rangsora, címei, állásai, választásuk ideje, lakása pontosan megtalálhatók. A tagok életkoruk szerint is csoportosítva vannak; legidősebb: Galgóczy Károly (szül. 1823), legfiatalabb: Fejér Lipót (szül. 1880). Foglalkozására nézve a legtöbb akadémikus főiskolai és középiskolai tanár. A tagok előző évi munkálatainak címjegyzéke is közölve van, de ez a rész hézagos. *A tagok kétharmad része egyáltalában nem törődik az Akadémia ügyrendjével* és figyelmére sem méltatja az 5. §-nak azt az intézkedését, mely szerint: «Az Akadémia tagjai tartoznak tudományos dolgozataik jegyzékét évenként az Almanach számára a főtítkári hivatalhoz beküldeni.» A főtítkár minden évben felkéri a tagokat e kötelesség teljesítésére, de a szokásos körlevélnek igen csekély az eredménye. A magyar irodalom-

történetírás művelői közül, az Almanach adatai szerint, a múlt évben Badics, Bayer, Császár, Heinrich, Horváth, Sebestyén, Tolnai és Váczy fejtettek ki irodalmi működést. Némiképen komikus, hogy egyik-másik orvosprofesszor még klinikai személyzetének cikkeit is besorozza a saját irodalmi működése rovatába! Ilyen módon a filozófiai kar tanárai garmadával onthatnák a «kezdeményezésére és vezetése alatt» jelíggel összefűrt doktori dolgozatok címeit.

Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte *Melich János*. Budapest, 1912. XIV + 484 lap. Kiadja a M. T. Akadémia. Franklin-nyomda. Ára 10 korona.

Calepinus olasz szerzetestanár 1502-ben adta ki nagyszabású latin szógyűjteményét, mely a XVI—XVIII. században számos kiadást ért és különböző nyelvű értelmezésekkel bővült. Az 1585. évi tíznyelvű lyoni kiadásban már magyar nyelvi értelmezések is vannak. A bizonyítékok összessége amellett szól, hogy a magyar szókészlet több ember munkája. A felette becses szógyűjteményt Melich János a nyitrai Roskóványi-könyvtárban őrzött 1585. évi lyoni kiadásból rendezte sajtó alá. E kiadásból a latin-magyar részt Jakubovich Emil és Prohászka János másolták le. A magyar szótumatót Sági István készítette. A jegyzeteket Melich János és Jakubovich Emil írták.

Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Szemelvények. Kiadta *Károlyi János*. Budapest, é. n. 100 l. Lampel-kiadás. Wodianer-nyomda. (Magyar Könyvtár. 690—691. sz. Ára 60 fill.)

Tartalmazza Bethlen Miklós önéletírásának azon részeit, melyek Bethlen iskolázására, párisi dolgaira, Zrinyi Miklós halálára, Bánfi Dénes tragédiájára, az 1681—1682. évi hadi eseményekre és Apafi Mihály uralkodásának végére vonatkoznak. A szöveg nehezebb helyeinek megértését jegyzetek segítik elő. Ezenkívül a közlétező rövid előszóban tájékoztatja az olvasót Bethlen életének és munkásságának jelentőségéről.

Lévay emlékkönyv. A költő Kisfaludy-társasági tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából kiadja a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum-Egyesület. Miskolc, 1912. 105. l. Klein és Ludvig nyomdája.

Az ízlésesen kiállított emlékfűzetben, melyet *Szerényi Nándor* miskolci író szerkesztett, a Kisfaludy-Társaság Lévay-ünnepélyének leírását olvassuk. A Miskolczon tartott nagyszabású örömmünnep azért is nevezetes, mert a Kisfaludy-Társaságnak közel nyolcvan éves történetében ez az első eset, hogy hivatalos székhelyén, az ország fővárosán kívül tartotta ülését. *Beöthy Zsolt* elnöki megnyitó beszédén kívül *Lévay József*, *Kozma Andor*, *Jakab Ödön*, *Hegedűs István* és *Ábrányi Emil* költeményeit, *Négyesy László* Tompa-tanulmányát, *Pekár Gyula* novelláját, *Gárdonyi Géza* meséjét és az ünnepi szónokok üdvözlő beszédeit olvassuk a fűzetben. A levelek és táviratok szövege közel ötven oldalt tölt be; valamennyi ékesen szóló tanu-

jele annak a köztiszteletnek és szeretetnek, mellyel az agg költőt az ország színe-java körülveszi.

A máramarosszigeti Szilágyi István-Kör évkönyve. VI. köt. 1911. évről. Máramarossziget, 1912. 143 l. Sichermann Mór nyomdája.

A füzetben a hivatalos közleményeken kívül versek, novellák, csevegések és tanulmányok vannak. A Kör tagjai a nyugatosok mozgalmát élénk figyelemmel kísérik, s mint a többi vidéki irodalmi társaságban, itt is többnyire epés hangon szólnak működésükről. Egy felolvasó kel csak védelmükre, *Barabás Kálmán*, aki lelkes hangon ünnepli Ignotust, Bródy Sándort és Biró Lajost, s arra az eredményre jut, hogy: «1. vagy a moderneknek van igazuk s akkor hiába minden nyelvöltögetés, vagy 2. a tradicionalistáknak van igazuk s akkor felesleges támadni az újítókat, mert anélkül is önmaguktól megsemmisülnek.»

Új könyvek és füzetek. — Népkönyvtári címjegyzék. A népkönyvtárak és kisebb könyvtárak részére ajánlható művek magyarázatos jegyzéke. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa megbízásából szerkesztette: *Gulyás Pál* m. n. múzeumi őr. Első pótfüzet. Budapest, 1912. 250 lap. Athenæum-nyomda. (Az 1910-ben megjelent népkönyvtári címjegyzék kiegészítése, mely a magyar könyvpiac 1910—1912. évi termését ismerteti a népkönyvtárak szempontjából. Igen ügyes tartalmi ismertetésekkel ellátott, mintaszerű könyvjegyzék.) — *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* XIV. köt. 10. füz. Budapest, 1912. Kiadja Hornyánszky Viktor. Ára 1 korona. (A legnagyobb és legjobb magyar írói lexikon 128. füzeté, mely a Wass és Wittmann nevek közé eső 363 írónak életrajzát foglalja magában. Az eddig megjelent 128 füzetben 28,930 író életrajza és munkáinak címjegyzéke van felsorolva.) — *Hangay Sándor: Aladin lámpása.* Sopron, 1913. 232 l. A Kultura kiadása. Röttig-nyomda. Ára 2 korona. (Hangay Sándor újabb lírai költeményeinek gyűjteménye.) — *Csuvas népköltési gyűjtemény.* II. köt. Közmondások, találós mondások, dalok, mesék. Gyűjtötte és feldolgozta *Mészáros Gyula*. Budapest, 1912. X + 540 l. Kiadja a M. T. Akadémia. Franklin-nyomda. (Szerző déloroszországi gyűjtéseinek eredményei.) — *Olcsó Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám 40 fill. (101. A magyar színészet hőskora. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ady Lajos. 102. A magyar Faust. 103. A véres kenyér. 104—106. A barátfalvi lévita. 107—110. Minden poklokon keresztül.) — *Olcsó Könyvtár.* Franklin-kiadás. Egy-egy szám 20 fill. (1676—1677. Lord Byron: *Transformatio.* Dráma. Ford. Mayné Marczali Erzsi. 1678—1679. Schopenhauer Artur: A zene esztétikája. Ford. Bogáti Adolf. 1680—1681. Erkkó János Henrik: Ajno. Színmű. Ford. Somkuti.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám 30 fill. (698. Marcel Prévost: *Missette*: Ford. Császár Ernő. 690—691. Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Szemelvények. Kiadta Károlyi János. 692—693. Henry Bernstein: *Édes otthon.* Színmű. Ford. Ábrányi Emil.)